

MUNKASZOLGÁLATOSOK A DONNÁL

„A 105/11. tábori munkásszázad igaz és valóságos története 1942 októberétől 1943 januárjáig”

Forrásközlés

A munkaszolgálati kötelezettséget az 1939. évi II. törvénycikk – közismert nevén a honvédelmi törvény – szabályozta először jogi formában. A törvény szerint „nemére való tekintet nélkül minden olyan személy, aki a 14. évét betöltötte és 70. életévét túl nem haladta, köteles arra, hogy testi és szellemi képességeinek megfelelő munkát végezzen”.¹ A magyar közérdekű munkaszolgálat kezdete tulajdonképpen ettől datálható. Bár ez a intézmény bizonyos formában a tengelyhatalmak szövetséges államainak mindegyikében létezett, csupán Magyarországon szervezték meg katonai keretek között.

A honvédelmi munkakötelezettségnek kezdetben nem volt diszkriminatív jellege. A törvényben foglalt rendelkezés mindenkire általánosan vonatkozott. Eszerint a 21 és 24 év közötti, katonai szolgálatra teljesen alkalmatlan fiatalokat egy ízben 3 havi, a 14–42 éves, szolgálatra nem alkalmas férfiakat (illetve a 16 és 42. életévük közötti nőket) egy alkalommal 3 heti és évente 1 heti közérdekű munka teljesítésére lehetett a törvény szerint igénybe venni.² A közérdekű munkaszolgálat keretében föld- és ipari munkáknál kívánták foglalkoztatni őket. A közigazgatási és egészségügyi szervek a sorozások miatt beállt létszámlhiányt az egyes intézményekben is szintén közérdekű munkaszolgálatosok kirendelésével próbálták pótolni.³ A második zsidótörvény következtében – amely a zsidóknak megtiltotta, hogy állami intézményekben hivatalt töltsenek be – végül is keresztény munkaszolgálatosok látták el ezen feladatokat.

A munkaszolgálatos rendszer kialakulásával szorosan összefüggött az az 1939 szeptemberében született döntés, mely alapján a zsidó vallásúakat a „nem védett” csapattestekhez,⁴ mindenhová arányosan elosztva, fegyveres szolgálatra kellett igénybe venni. Arányukat 5%-ban maximalizálták.⁵ 1940-től azonban a zsidótörvényeknek a honvédségen belüli egyre nagyobb mértékű alkalmazása következtében egyre több zsidó került munkaszolgálatos alakulatokba.

Az első közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj felállítására 1939 júliusától vette kezdetét. Az 5% feletti állományt, illetve a katonai szolgálatra alkalmatlan zsidókat is ide

* A tanulmány a XX. Század Intézet támogatásával készült.

¹ A törvénycikk „A m. kir. minisztériumnak 5070/1939. Mc. számú rendelete a közérdekű munkaszolgálat tárgyában” címmel a *Budapesti Közlöny* 1939. május 17-i (111.) számában jelent meg.

² Uo.

³ A közérdekű munkaszolgálatos legénység belső munkára történő vezényléséről minden bevonuláskor külön intézkedtek.

⁴ A gyalogsági, lovassági, tüzér, illetve az ellátást, utánszállítást biztosító alakulatok a nem védett, a páncélos, a légi, a híradó és határvédelmi alakulatok pedig a védett alakulatok közé tartoztak a honvédség szervezetében.

⁵ Hadtörténelmi Levéltár, Honvédelmi Minisztérium, Elnöki (a továbbiakban: HL HM Eln.) A. 1939/26149.

szándékozták behívni. Az adminisztratív elkülönítés céljából később ezen zászlóalj 3. és 4. századait zsidó munkásszázadokká szervezték át.⁶ 1940 nyaráig a munkaszolgálatos alakulatokban egyaránt találunk fegyveres szolgálatra alkalmatlan zsidókat, keresztényeket és nemzetiségieket. Megfigyelhető volt azonban egy olyan tendencia is, melynek következtében – összhangban a fegyveres szolgálatból történő kivonásukkal – keresztényeket egyre csökkenő, a zsidókat viszont egyre növekvő mértékben osztották be közérdekű munkaszolgálatra.

A „közérdekű és közhasznú” tevékenység mellett „a nemzeti irányú nevelés” is a munkaszolgálat célkitűzései között szerepelt. Ez már bizonyos „átnevelő” jelleget is adott ezen szolgálatnak.

A munkaszolgálat keretében zsidóknak, nemzetiségieknek, fegyveres szolgálatra alkalmatlan keresztényeknek, politikailag megbízhatatlan személyeknek, köztörvényes bűnözőknek és „nem bevett” vallási felekezetek tagjainak később elkülönített századokat hoztak létre. Az eredeti törvény rendelkezéseinek szellemétől eltérően, a munkaszolgálat ekkor már politikai töltést kapott. 1940 nyarától a zsidókat majdnem kizárólag munkaszolgálatra vették igénybe, bár ennek jogszabályi háttere még nem született meg.

Az 1942. július 31-én kelt XIV. törvénycikk törvényesítette végül azt a gyakorlatot, hogy a zsidók a honvédség kötelékében fegyveres szolgálatot nem teljesíthetnek.⁷ Kötelezettségüknek a „kiszegítő munkaszolgálattal” kellett eleget tenniük. Rendfokozatot, karpaszományt ezt követően nem viselhettek, s ha korábban ilyennel rendelkeztek is, azt visszavonták.

A törvénytervezet története még a 2. hadsereg mozgósításának idejére nyúlik vissza. A Honvédelmi Minisztérium 15. (törvényelőkészítő) osztálya ekkor terjesztette be azt a javaslatot, amelyben az 1939. évi II. és az 1938. évi IV. törvénycikk (az 1914–18. évi világháború tűzharcosai érdemeinek elismeréséről) módosítását vetette fel. A törvényjavaslat elsődleges célja az volt, hogy a zsidónak minősülő magyar állampolgárok hadkötelezettségét törvényhozási úton rendezze. Magában az indoklásban is az szerepelt, hogy „a hadkötelezettség alatt álló zsidók katonai szolgálat teljesítésének módját és az ehhez kapcsolódó kérdéseket szabályozó minisztériumi rendeletet törvény váltsa fel, amely stabilabb, a kivételes hatalom gyakorlásának előfeltételeitől független alapot teremt a honvédelmi kötelezettségeknek ezekben a vonatkozásaiban.”⁸ Ez a javaslat tulajdonképpen a 2870/1941. Me. számú kormányrendelet alapján állt, azon túlmenő intézkedéseket nem tartalmazott. Az 1942. március 3-án elkészült tervezet még június folyamán Bartha Károly szolgálaton kívüli vezérezredes,⁹ honvédelmi miniszter nyújtotta be a parlamentnek.

A közérdekű munkaszolgálat végleges szervezete, illetve annak a háborús viszonyokra való átállítása 1942-re alakult ki. A munkásszázadok harctéri alkalmazása – ahogy egy 1941. október 28-án kelt vezérkari főnöki iratban is olvasható – a magyar királyi honvédség 1941. évi ukrajnai hadműveletének tapasztalatai alapján vált szükségessé: „A seregtestek – beleértve a hadseregek, hadtestek stb. – műszaki csapatai nem maradhatnak vissza huzamosabb ideig seregtesteiktől, hanem a hadműveleti terület arcvonal mögötti részén a szükséges műszaki munkálatokat egy külön szervezetnek kellene elvégezni.”

⁶ HL HM III. Csfség. 1940/118 811. A KMOF jelentése a HM III. (anyagi) csoportfőnöknök.

⁷ Magyar Törvénytár 1942. évi törvénycikkek, 76–89. o.

⁸ HL Vezérkar főnöke (a továbbiakban: VKF) Eln. I. 1942/4465

⁹ Bartha Károly (Budapest, 1884. VI. 18. – Linz, 1964. XI. 22.) szolgálaton kívüli vezérezredes. 1938. november 15. és 1942. szeptember 24. között töltötte be a honvédelmi miniszteri tisztséget.

Ezen szervezet a Közérdekű Munkák Országos Felügyelője (KMOF) néven vált ismertté és foglalkozott a munkaszolgálat ügyeivel.

A munkaszolgálatot teljesítők számáról, illetve veszteségeiről a legkülönbözőbb, többnyire légből kapott adatok keringenek hosszú évek óta Magyarországon. Az 1941 áprilisa és 1942 júniusa között a honi és mozgósított munkásszázadoknál szolgálatot teljesített zsidók számát egy korabeli kimutatás az alábbiakban adja meg:

1941. április	9 629 fő	1942. január	2 002 fő
május	18 834 fő	február	2 186 fő
június	17 257 fő	március	2 997 fő
július	14 560 fő	április	8 161 fő
augusztus	14 892 fő	május	13 808 fő
szeptember	12 184 fő	június	24 375 fő ¹⁰
október	7 227 fő		
november	4 022 fő		
december	2 324 fő		

A 2. hadsereg hadrendjének, személyi állományának kialakításánál a tábori s egyéb munkásszázadokra vonatkozóan külön honvédelmi minisztériumi rendelkezés történt. A „Zsidók háborús alkalmazása” tárgyú 1942. március 17-i intézkedés az alábbi kitételeket tartalmazta: „1.) A jövőben valamely béke hadtest mozgósítása esetén a hadtest területén lévő zsidók ugyancsak behívandók munkasalakulatba. 2.) Különleges alakulatok (pl. gyors seregtestek, légierők stb.), valamint a béke hadtestek csupán egyes részeinek mozgósítása esetében legalább a mozgósított alakulatok 10%-a erejű zsidó alakulatok ugyancsak mozgósításra kerüljenek.”¹¹ Ezen rendelkezést teljes mértékben természetesen nem lehetett végrehajtani, mivel a zsidó lakosság nem egyenletesen oszlott meg az ország területén. Javarészt az I. (Jászberény), a VI. (Szolnok), a VII. (Miskolc), a VIII. (Kassa) és a IX. (Vác) közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj állított fel tábori munkásszázadokat, holott a III. (Szombathely), a IV. (Pécs) és a VII. (Miskolc) hadtestet mozgósították szinte teljes egészében a keleti hadszínterre elvonuló 2. hadsereg hadrendjébe.¹² Több ok miatt a Vezérkar főnöke 2. osztálya (2. vkf.) által szorgalmazott azon elképzelés sem valósult meg, mely szerint a nevüknél vagy vagyoni helyzetüknél fogva közismert zsidók behívására nagyobb számban került volna sor. A felállítandó tábori munkásszázadokhoz 10-15% erejéig akarták behívni ezeket az embereket.¹³ Az elképzelés realizálásának megoldatlanságára utalnak Jány Gusztáv vezérezredesnek,¹⁴ a 2. hadsereg parancsnokának a magyar katonai

¹⁰ HL HM Eln. 6/k. 1942/48481.

¹¹ HL HM Eln. 1/a. 1942/15802.

¹² A tizenhárom közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj állomáshelye, illetve hadrendi száma nem mindig egyezett meg a magyar királyi honvédség 9 hadtestével. Az I. hadtest területén például az I. és a IX., a VII. hadtestén a VII. és a XI., a IX. hadtestén pedig a X., a XII. és a XIII. közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj díszlokkolt.

¹³ A Vezérkar főnöke 2. osztálya javaslatát azzal indokolta, hogy „a beérkezett jelentéscsek szerint (rendőrség vidéki főkapitánya 51421/cln. 2. vkf. klgs. – 1942. sz.) vidéken bizonyos elcégedetlenség mutatkozik. Azt hangoztatják, ha a magyar ember teljesíti a hazával szembeni kötelességét, nem lehet tétlenül nézni, hogy ugyanakkor a zsidók biztonságban, s még mindig jólétben nyugodtan éljenek idchaza.” (HL HM Eln. 1./b. 1942/19484.

¹⁴ Jány Gusztáv (Rajka, 1883. X. 21. – Budapest, 1947. XI. 26.) vezérezredes. 1940. március 1-jétől 1943. augusztus 5-ig látta el a 2. hadsereg parancsnoki teendőit. 1947. november 26-án a Budapesti Népbíróság ítélete alapján kivégezték, mely ítéletet a Legfclsebb Bíróság 1993. október 4-én megsemmisítette.

vezetéshez 1942 október végén intézett alábbi kérései is, nevezetesen: „Ne csak a kis zsidó jöjjön ki, hanem a gazdagok is. A kisembert a mieink magukhoz közelállónak érzik.”¹⁵

A hadsereg 1942 tavaszán, kora nyarán elvonuló állományába végül is összesen 69 tábori munkásszázadot állítottak be. Konkrét szervezetébe 45, a hadseregnek a Közérdekű Munkaszolgálat Országos Felügyelősege alá tartozó szervezetébe pedig további 24 tábori munkásszázad került. Ezen belül a könnyű hadosztályok alárendeltségébe 3, a hadtest-vonatparancsnoksághoz 4 (ebből egy kisebbségi munkásszázad), a hadsereggközvetlenekhez 6, egy a repülőcsoport, a többi pedig a KMOF szervezet kötelékébe tartozott. Az utóbbihoz sorolták a 401., a 402. és a 442. különleges munkásszázadot is.

A tábori (vegyes) munkásszázadokba a „18-42 éves munkaszolgálatra alkalmas és nemzethűség szempontjából megbízható zsidókat” osztották be. A különleges munkásszázadok legénységét valláskülönbségre és az előző katonai szolgálatra való tekintet nélkül a 18 és 42 év közötti, „nemzethűség szempontjából megbízhatatlan”¹⁶ munkaképes férfiak alkották. A frontszolgálatot teljesítő munkaszolgálatos alakulatok harmadik csoportját a nemzetiségi (vagy kisebbségi) munkásszázadok képezték, melyekbe a munkaképes, „nemzethűség szempontjából megbízhatatlan”, az ország területi gyarapodása folytán a határokon belül élő románokat és szerbeket sorolták.

A 2. hadsereg tábori és egyéb munkásszázadaiban – a csekély megbízhatatlannak minősített szerb és román nemzetiségű, illetve „ellenséges politikai nézeteket valló” magyar keresztény hadbavonulttal együtt – 1942 őszéig összesen 15 387 zsidó származású munkaszolgálatos tett eleget az 1942. évi XIV. törvénycikk által meghatározott honvédelmi kötelezettségének.¹⁷

A munkásszázadok mindegyike négy szakaszból, a szakaszon belül négy rajból állt. Legénységét a 214 munkaszolgálatos jelentette. Míg a század parancsnoka, illetve esetenként a helyettes a tartalékos tiszti karból került ki, a tiszthelyettesi és a tisztesi állományban hivatásosak vagy próbaszolgálatosok, illetve tartalékosok egyaránt jelen voltak. Tiszthelyettesi rangban általában a négy szakaszparancsnok, illetve a század szolgálatvezetője és számvivője, tisztesként pedig a négy szakaszparancsnok-helyettes, az anyagkezelő, a századírnök és a felvételező teljesített szolgálatot. A két-két kocsis, illetve kerékpáros hírvivő, valamint a szakács általában rendfokozat nélküli honvéd volt. A századok viszonylagos egészségügyi ellátását a munkaszolgálatra bevonultatott zsidó orvosok vagy orvostanhallgatók végezték.

A keretállomány fegyverzetét az egyéni fegyverzet, az átfúrt csövű 31, illetve 35 M. Mannlicher puska (a századparancsnoknak a 37 M. pisztoly) képezte, a munkaszolgálatosok az erődítési földmunkákhoz használatos felszerelési cikkeket, vagyis a lapátot, ásót, csákányt kaptak. Az utóbbiak polgári ruhában voltak kötelesek a hadszíntéren szolgálatot teljesíteni, a honvédség részéről csak sapkát, bakancsot, főzőcsészét, kulacsot és két darab sárga karszalagot¹⁸ biztosítottak részükre.¹⁹ A század felszereléséhez tartozott

¹⁵ A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött iratot teljes egészében közli *Szabó Péter*: Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története 1942–1943. Budapest, 2001. 366–372. o.

¹⁶ A különleges munkásszázadok állományát elsősorban a baloldali mozgalmakban részt vevő, a fennálló rendszerrel ellentétes politikai nézeteik miatt nyilvántartott keresztény, illetve zsidó hadköteles egyének, valamint súlyos bűncselekmények miatt elítéltek képezték.

¹⁷ HL VKF Eln. 1942/4329., HM. Eln. I./b. 1942/26281. A mozgósított tábori és honi munkásszázadoknál tényleges szolgálatot teljesítő zsidó származásúak létszáma 1942 júniusában 24 375 fő volt. 1942-ben a zsidók létszáma a tábori munkásszázadokban 214, a honi munkásszázadokban 222 fő volt. (HL HM Eln. 6./k. 1942/48481.)

még 5-10 országos jármű²⁰ is, melyen az alakulat málháját (anyagi cikkek, élelmiszer stb.) szállították.

A munkaszolgálatosok változatos feladatokat láttak el a 2. hadsereg kötelékében. A hadszíntérre elsőként kiszállított munkásszázadok zöme 1942. április végétől július közepéig legfőképpen a hadsereg csapattestjeinek Gomel, Kurszk, Rjesica, illetve Kalinkovicsi környéki kivagonírozásánál segédkezett. Az első – s a 2. hadsereg fennmaradt iratanyagát tekintve az egyetlen – kollektív munkamegtagadásra éppen ezen munkálatok alatt került sor, amikor 1942. június 29-én a 442. különleges munkásszázad Kurszkban egy rövid időre beszüntette ezen kemény fizikai tevékenységét.²¹ A hadsereg csekély útkarbantartó századán kívül a tábori munkásszázadokra hárult az esős időjárás, illetve a gyakori légitámadások miatt használhatatlanná vált föld- és műutak rendbetétele. Ahogy a hadsereg műszaki parancsnokának 1942. július 12-i jelentéséből kiderül, az útkarbantartó munkálatokhoz már kezdetben sem állt rendelkezésre megfelelő számú munkaerő. Miután a 2. hadsereg III. hadtestének alakulatai Kurszktól 60 kilométerre keletre húzódó állásaikból a szovjet csapatok ellenállását megtörve kijutottak a Donhoz, s utánszállítási vonaluk 90-ről 580 kilométerre növekedett, a fent említett jelentésben az alábbi tömör megállapítás volt olvasható: „39 századból 6 zsidó és 6 útkarbantartó század érkezett be eddig.”²² A tábori munkásszázadok feladata volt az 1942. június 28-tól meginduló hadműveletet során elesett szovjet katonák eltemetése is. Július 10. és 19. között közel 3000 holttestet földeltek el a tyimi előretörés színhelyén.²³

A Donhoz kikergetett 2. hadseregbeli alakulatok védőállásainak kiépítéséről s a munkásszázadoknak ezen munkálatokban való részvételéről és kötelezettségeiről egy 1942. július 13-án kelt hadsereg-parancsnoksági intézkedés műszaki toldalékában a következőket írta elő: „A hadosztályok és a hadtestek műszaki vezetései törzsei, valamint a tábori munkásszázadok zöme a védőöv tömegmunkáját végzik a polgári lakosság bevonásával, valamint kiépítik és karbantartják az útvonalakat... A munkásalakulatokat az ellenséges tömegtüzhatalás területe mögött alkalmazzuk, mely nappal is dolgozhatnak, mert a csekély erővel csak így érhetünk el rövid idő alatt kellő eredményt. Munkásalakulatok építsék a harcocsziárcokat és a fűthető óvóhelyeket.”²⁴

Jóllehet az elért arcvonal védőállásainak kiépítése elengedhetetlenül fontos volt,²⁵ a 2. hadsereg munkásszázadai közül mégis csupán a hadosztályokhoz, illetve esetenként a hadtestekhez beosztottak végeztek erődítési munkálatokat 1942 nyarán a Don mentén. Egyrészt a szeptember közepéig elhúzódó Don menti hídfőcsaták hátráltatták az arcvonal egyes szakaszain a műszaki munkákat, másrészt a tekintélyes számú hadsereggközvetlen munkásszázadokat még nem vonták előre, s nem rendelték alá az arcvonalban levő har-

¹⁸ A sárga karszalagot megkülönböztetésül a német hadsereg különleges szervei is használták.

¹⁹ HL 10. könnyű hadosztály iratai 1942/741/M.

²⁰ Az országos járművek alatt szekereket kell érteni, melyek hasznos terhe mindössze 300-400 kg volt.

²¹ HL 2. hadsereg iratai. 5. fasc. 83. számú naplómelléklet. Az esetre vonatkozó részletes leírást a korabeli dokumentumok nem tartalmazzák.

²² HL 2. hadsereg iratai. 5. fasc. 159. számú naplómelléklet.

²³ HL 2. hadsereg iratai 15. fasc. Főszállásmesteri osztály. 337/a. számú naplómelléklet.

²⁴ HL 2. hadsereg iratai. 15. fasc. Főszállásmesteri osztály. Műszaki toldalék a 945/2. hds. I. a. 42. VII. 13. számú intézkedéshez.

²⁵ „Minden embernek tudnia kell, hogy az állások kiépítésébe befektetett nehéz munkával vért takarít meg és lehetővé teszi a megfelelő viszonyok közötti áttelelést” – olvasható Murahídy Gusztáv vezérőrnagyának, a 2. hadsereg műszaki parancsnokának 1942. július 24-ci parancsában. HL 2. hadsereg iratai. 15. fasc. Főszállásmesteri osztály, 421. sz. naplómelléklet.

coló alakulatoknak. Ezen utóbbiak a hadsereg hátsó, ún. hadtápterületén legfőképpen az útkarbantartásoknál, az utánszállítási munkálatoknál (lőszer s egyéb anyagi cikkek mozgatásánál), illetve a hadsereghez még augusztus közepén is megérkező kisebb csapatok kirakódásánál segédkeztek.

Az első vonalakba kivezényelt tábori és különleges munkásszázadok a műszaki törzsek irányítása alatt végezték naponta reggel 6-7 órától este sötétedésig, az őszi hónapoktól esetenként éjjel is erődítési munkálatokat. Óvóhelyeket építettek, ha szükséges volt, harckocsiakadályokat telepítettek és aknákat szedtek. Bár a munkaszolgálatosok alkalmazásuk előtt, előre meghatározott kiképzésben részesültek, ennek rövid időtartama nem volt elegendő ahhoz, hogy a nehéz és veszélyes munkákra hathatósan felkészítsék őket. Ezen kiképzés ráadásul nem elsősorban az arcvonalbeli, illetve előtti munkálatokra koncentrált. Az átlagos vegyes munkásszázadok a következő munkálatokra kaptak kiképzést: műszaki alapismeretek (anyagismeret, mérés, földmunkák, fakitermelés, kőműves- és betonmunkák), útépítés, szükséghid építés (tartószerkezet, szegélyek, korlátok készítése, beépítése), tábori erődítés elemeinek építése (különös tekintettel a tömegmunkákra), vasutak építése karbantartása (talpfafektetés, sínfektetés, hevederezés).²⁶ Az arcvonal előtti feladatok ellátása ezért meglehetősen nagy vérvesztéssel járt. Volt olyan munkásszázad, amely nappal útjavításon dolgozott, éjszaka pedig az alakulat 60 kiválasztott tagja a „senki földjén”, a két arcvonal között drótakadályokat telepített: „Olyan éjszaka nem volt, hogy 1-2 bajtársunk ott ne maradt volna, vagy láb, haslövéllel kórházba ne került volna”²⁷ – írta későbbi visszaemlékezésében egy egykori munkaszolgálatos.

A nehéz fizikai munkák során – az aknafelszedés és telepítés, valamint a drótakadályok elhelyezése mellett – különösen az ún. spanyol bakoknak az elkészítése és a védőállások elé történő felállítása volt veszélyes tevékenység. „Ez az alkotmány olyasmi, mint egy fűrészbak, csak ötször-hatszor akkora. Kivágtuk a fákat, legallyztuk, nekünk kellett összeállítani és szögesdróttal sűrűn bevonni. Nagyon ocsmány munka volt, mert a kezünk tiszta vér volt. És ezeket a bakokat aztán két ember, az egyik előlről, a másik hátulról a vállára vette és este kivittük a vonalba. S a vonal elé állítottuk”²⁸ – hallhattuk egy volt munkaszolgálatostól Sára Sándor²⁹ népszerű és egykoron politikai vihart kiváltott „Krónika” című dokumentumfilm-sorozatában.

A legmegerőltetőbb arcvonalbeli munkákra a különleges munkásszázadok tagjait kötelezték. Ezen, büntetőszázadokként is emlegetett alakulatoknak a sorsa a hadműveleti területen a tábori munkásszázadokéval összevetve sokkal nehezebb volt. Állományukat főképp azon munkások vagy értelmiségiek alkották, akikről mint „politikailag megbízhatatlan elemekről” – a Belügyminisztérium intenciói alapján – listák készültek, melyeket az erre a célra létrehozott vegyes bizottságok³⁰ rendszeres időközönként felülvizsgáltak, kiegészítettek. A bevonulási központok a listák alapján a lehető legrövidebb úton felállították ezen csapatteket. Egy-egy különleges munkásszázad felállítását

²⁶ HL VKF Eln. I. 1942/5532.

²⁷ „Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...” Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon. (Szerk. és a bevezető tanulmányt írta *Karsai Elek*.) I. k. Budapest, 1962. 202. o.

²⁸ Pergőtűz. Krónika a 2. magyar hadsereg pusztulásáról. (Dokumentumfilm-szövegkönyv). RTV-Minerva, 1983. 95. o. (Fazekas György elbeszélése.)

²⁹ Sára Sándor (Tura, 1933. XI. 28. –) operatőr, filmrendező. Számos magyar játék- és dokumentumfilm operatőre és rendezője, 1993 és 2000 között a Duna Televízió elnök-igazgatója.

³⁰ Ezekben a vegyes bizottságokban a Belügyminisztérium, a Honvéd Vezérkar főnöke és az Iparügyi Minisztérium (Üzemi kém- és szabotázselhárító) előadói képviselték magukat. HL VKF Eln. I. 1942/5052.

eredetileg hadtestenként tervezték, azonban számuk a későbbiek során folyamatosan nőtt. A munkaszolgálatosaikkal szembeni bánásmód itt valóban nagyon kegyetlen volt. A elsőként felállított különleges munkásszázad, a Nagykátán megalakított 401. sorsa³¹ szemléletesen példázza a többi hasonló összetételű századnál uralkodott körülményeket. A keleti hadszíntérré történő elvonulás előtt Muray Lipót alezredes,³² az 1. bevonulási központ parancsnoka a keret figyelmét arra hívta fel, hogy tegyenek meg mindent annak érdekében, hogy a századból minél kevesebben kerüljenek haza.³³ A keret tagjai közül néhányan – a háború utáni népbírósi perek során – megemlézték azt is, hogy az elvonuláskor azon személyekről is készült egy lista, akiknek már a hadművelési területre sem volt szabad megérkezniük. A 401. különleges munkásszázad tagjai a hadsereg Don menti védőkörlete előtt valóban lehetetlen körülmények között végeztették munkájukat. A század egyik túlélője – tevékenységüket kissé eltúlozva – a következőképpen számolt be az aknamezesítés szokatlan és embertelen módszeréről: „... pusztá kézzel szedették az aknát, szuronnal ásatták fel az aknamezőket. Még a rögzített aknákat is megfelelő eszközök nélkül szedték fel velünk. Dobózsínórt nem volt szabad használnunk.”³⁴

Az ezekhez hasonló esetektől eltekintve azonban nem ez volt az általános alkalmazási módja a munkásszázadoknak. A védelmi körletekben, ahol a harcoló alakulatok közvetlen érzékelhették, hogy mekkora szükség van a munkaszolgálatosok munkájára, 1942 őszéig nem volt jellemző, hogy a munkaszolgálatos állománnyal „pazarlóan” bántak volna.

A 101/6. tábori munkásszázad – jóllehet felállítása a nagykátai kiegészítő parancsnokságon történt – nem tartozott azon munkásalakulatok közé, ahol a fizikai munka és a harctéri megpróbáltatások mellett a parancsnoki és a keretállomány atrocitásait is el kellett viselni. Az oroszországi hadművelési területre 1942. április 25-én elvonult század parancsnoka báró Schell Pál tartalékos huszárfőhadnagy³⁵ volt, aki korábban Washingtonban az amerikai magyar követségen dolgozott, helyettese Bodor Imre tartalékos hadnagy³⁶ szociáldemokrata párttag, századírnokként pedig Kóródy Béla karpaszományos őrmester,³⁷ az Esti-Kurír párizsi tudósítója teljesített szolgálatot. A század vezetése már személyi összetétele által is garantálta, hogy ebben az alakulatban nem fordulhatnak elő olyan emberellenes, elítélendő cselekedetek, melyek másutt megtörténhettek. Nagykátát elhagyva a századparancsnok utasítására a keret csak töltetlenül hordhatta puskáját, és a szuronyt is le kellett szerelniük. A század egykori munkaszolgálatosának visszaemlékezéséből ismeretes az is, hogy frontszolgálatuk alatt a századon belül visszaélések nem történtek, s a keret a legénységet nem bántalmazta. Az áldatlan munkakörülmények és az 1943 januári visszavonulás viszontagságai azonban a 101/6.

³¹ A 2. hadsereg kötelékében frontszolgálatot teljesített valamennyi különleges (büntető) munkásszázad hadrendi száma négyvel kezdődő háromjegyű szám volt.

³² Muray Lipót (Budapest, 1886. VI. 15. – Budapest, 1945. V. 1.) alezredes. 1941. novemberében nevezték ki a nagykátai 1. bevonulási központ parancsnokává. Ezen beosztásában 1942 nyarán hozzávetőlegesen 10-12 tábori és különleges munkásszázad felállításánál működött közre. 1945. március 17-én helyezték előzetes letartóztatásba, s a Budapesti Népbíróság a roppant rövid időn belül lefolytatott eljárás során mint háborús bűnöst halálra ítélte.

³³ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára V-129605 (Nb. 99/45.)

³⁴ Uo.

³⁵ Schell Pál, dr. báró (Nagyida, 1898. IX. 5. – München, 1979. X. 20.) tartalékos huszárfőhadnagy. 1945. őszén – amikor már számtalan népbírósi per zajlott – százada munkaszolgálatosai közül már csak tizenegyen voltak életben. Ellene nem emeltek vádat.

³⁶ Személyére vonatkozólag adatokkal nem rendelkezünk.

³⁷ Személyére vonatkozólag adatokkal nem rendelkezünk.

tábori munkásszázad állományának túlélési esélyeit is csökkentették. A többi hasonló alakulathoz hasonlóan munkaszolgálatosai közül csak kevesen térhettek haza.³⁸

Az arcvonalban lévő munkasalakulatok, a már említett műszaki jellegű munkák mellett az egészségügyi szolgálatot is teljesítették. A munkaszolgálatra behívott orvosoknak többnyire sebesült honvédeket kellett kimenteniük az ellenség tűzvonalából. Vécsey Béla alezredes,³⁹ a 35. gyalogezred parancsnoka a következőket írta harctéri naplójában: „Kénytelen vagyok megállapítani, hogy ezek a zsidók sokkal fegyelmezettebbek, mint a mi honvédeink, munkakészségük és teljesítményük is jobb, mint a honvédeké. A zsidók a legnagyobb tűzben fegyver nélkül is kihozták a sebesült és halott honvédeket, volt is egy zsidó századnak vagy ötven halottja és kétszer ennyi sebesültje.”⁴⁰ Másutt pedig az alábbiakat jegyzi meg: „A zsidó századok elől igen bátran viselkednek, nem hagynak sem sebesült, sem halott magyart vissza. Még megérjük, hogy hősök lesznek belőlük akkor, amikor a mi gyalogságunk mindig megszalad.”⁴¹

1942 folyamán az egyre rosszabbodó körülmények (nem megfelelő élelmezési és ruházati ellátás, kemény fizikai munka, esetenkénti bántalmazások, atrocitások) ellenére a munkaszolgálatosok körében még kevés szökési kísérlet fordult elő. Az első világháborús szovjet-orosz hadifogságnak elhíresült kegyetlen és embertelen formája számukra is viszsztatartó erőként hatott. Bár elvétve előfordult, hogy átszöktek a szovjet reguláris csapatokhoz, vagy csatlakoztak partizánokhoz, csupán néhány korabeli peranyag tanúskodik arról, hogy a partizánok oldalán harcolva, segítettek csapdába csalni a magyar csapatokat.⁴² Idővel sorsukba beletörődve végezték mindennapi kemény munkájukat, de elvétve azon túl még bátor haditetteikkel is segítségükre voltak a harcoló alakulatoknak.

A 9. könnyű hadosztály 47. gyalogezredének parancsnoka, Martsa Sándor ezredes⁴³ a háború után készített feljegyzésében az alábbiakban emlékezett meg az alakulatahoz beosztott munkaszolgálatosok 1942. december 30-i dicséretes helytállásáról: „Az ezredhez tartozott két sárga karszalagos, ún. munkaszolgálatos század. A hídfő [a Kosztyenkinél képzett szovjet hídfőállás – a Szerzők] támadásához ezekből igénybe kellett vennünk különböző kisegítő munkák elvégzésére száz főt. Természetesen fegyvert nem kaptak, nem kaphattak. De nem is harc volt a feladatuk. Amikor a közelharc már a hídfő belsejében, magjában folyt, sárga karszalag ide, sárga karszalag oda, orosz géppisztoly, orosz puska volt a kezükben, és végigharcolták a harcot engedély nélkül is. Többen elestek közülük, így egy okleveles vegyész mérnök is. Halottaikat 31-én a 34/I. zászlóalj hősi temetőjében földeltük el Kosztyenkiben a honvédek sírjai mellé.”⁴⁴

A 20. könnyű hadosztály vezérkari főnöke, Kern Károly vezérkari százados⁴⁵ szintén egy hasonló esetről tesz említést: „1942. szeptember 15-én a szovjet csapatok a 14. gyalog-

³⁸ Gabriel A. Demeter: Emlékszem nagyon jól! (Visszaemlékezés) 10. o. Másolata a szerzők birtokában.

³⁹ Vécsey Béla (Moszkva, 1894. VIII. 10. – Tatabánya, 1971. II. 17.) alezredes. 1942 júniusában a VII. hadtest anyagi összekötő törzstisztjeként került ki a Donhoz, s augusztus 24-ig látta el ezt a beosztását. Utána október 10-ig a 35/I. zászlóalj, majd – kisebb megszakítással – 1943. március 8-ig a 35. gyalogezred parancsnoka volt.

⁴⁰ HL Tanulmánygyűjtemény (a továbbiakban: Tgy.) 2622. Vécsey Béla alezredes harctéri naplója. 1942. augusztus – 1943. március.

⁴¹ Uo.

⁴² HL HM Eln. 1/ny. 1942/43770.

⁴³ Martsa Sándor (Komárom, 1893. I. 10. – Linz, 1969. I. 29.) ezredes. A Don menti hadszíntéren 1942. szeptember 10-én vette át a nagykanizsai 47. gyalogezred parancsnokságát, melyet egészen alakulata 1943. május eleji hazatértéig vezetett. A III. hadtest 1943. januári védelmi és elhárító harcai alatt Kocsatovka község 6000 fős körvédelmi harccsoportjának parancsnoki teendőit látta el.

⁴⁴ HL Tgy. 3292. Martsa Sándor: A szombathelyi III. hadtest visszavonulásának története a Don mellől 1943. január 13-tól február 10-ig. Kézirat. Traun, 1965. 10. o.

ezred arcvonala ellen helyi támadást indítottak. A gyalogezred árkászszázadához beosztott munkaszolgálatos egységek Sztorozsevoje községtől délre, körülbelül egy kilométernyire, az „urivi nagyhorhosnak” elnevezett völgyben az előző napi harcok halottait, az elhagyott orosz löszert és fegyvereket gyűjtötték össze. Éppen reggeliztek, amikor az orosz támadás megindult. A támadást saját tűzérségi tűzünk és az 1. gépkocsizó lövészezred részei Vastagh György alezredes⁴⁶ öntevékeny vezetésével az otticsihai erdőben visszaverték. De az oroszok egy részének sikerült tűzérségi tűzünk elől, illetve azon át a horhost elérnie. Ekkor a munkaszolgálatosok felkapták az összegyűjtött orosz fegyvereket, és azokkal visszaszorították a horhosba jutott oroszokat, illetve egy részüket fogságba ejtették.⁴⁷

1942 őszén a magyar hadvezetéstől két küldöttség szemlélte meg a keleti hadszíntéren harcoló 2. hadsereget. Először a Honvéd Vezérkar főnöke,⁴⁸ majd 1942. október 17. és 19. között az újonnan kinevezett honvédelmi miniszter, Nagy Vilmos nyugállományú vezérezredes.⁴⁹ Az utóbbi tábornok emlékirataiban bőszegesen találunk utalásokat a munkaszolgálatosok helyzetéről és több helyen részletesen is beszél ottani tapasztalatairól. Látogatásáról 1942. október 27-én tájékoztatta a minisztertanácsot és a munkásszázadokkal foglalkozva leszögezte: „ha jó munkát kívánunk a munkásszázadoktól, úgy azokkal jól kell bánni, jól kell őket ruházattal és élelemmel ellátni.”⁵⁰ Nagy Vilmos maga is sajnálatosnak tartotta, hogy az elődjétől örökölt 1942. évi XIV. törvénycikk végrehajtása reá hárult.

Nagy Vilmos az általa képviselt humánus álláspontot próbálta érvényesíteni saját minisztériumán belül. 1942. november 4-re értekezletet hívott össze, amelyen az 1942. évi XIV. törvénycikk végrehajtásáról készített rendelettervezetről tárgyaltak.⁵¹ Az általa vallott „a kisegítő szolgálat is katonai szolgálat” elvnek megfelelően szorgalmazta, hogy hasonlóan a gyalogságnál eltöltött kétévi szolgálathoz, kétévi szolgálat után a kisegítő munkaszolgálatosokat is tartósan szabadságolják. Nem fogadta el a rendelettervezet azon rendelkezését, mely szerint a zsidók szolgálati halasztásban nem részesíthetők. Törölte a rendelettervezet azon bekezdését is, mely szerint a kivételezett és rendfokozatukat megtartott zsidók a jövőben magasabb rendfokozatot nem érhetnek el. Elrendelte, hogy a „hadigondozási igazolványt feltétlenül ki kell állítani az arra jogosult zsidónak”, nem járhat el senki e tekintetben önkényesen. A tervezet azon rendelkezését is eltörölte, mely szerint a kivételezett és rendfokozatukat megtartott zsidók a honvédség alakulataihoz sem békében, sem háború idején nem hívhatók be.

⁴⁵ Kern Károly (Hánta, 1907. IX. 17. – München, 1975.) vezérkari százados, 1942. október 31-től vezérkari őrnagy. 1942. júniusa és 1943. áprilisa között mint a 20. könnyű hadosztály vezérkari főnöke a 2. hadsereg hadművelési területén frontszolgálatot látott el. Ezt követően a hátsóországban 1943. április 13. és 1944. április 17. között a Vezérkar főnöke 2. osztály defenzív alosztályát vezette.

⁴⁶ Vastagh György (Szabadka, 1896. III. 23. – Szentcs, 1944. X. 9.) alezredes, 1943. május 1-jétől ezredes. 1942 júniusában az 1. gépkocsizó lövészzászlóalj parancsnokaként került ki a 2. hadsereg Don menti hadművelési területére. Augusztus 8-tól ideiglenesen, november 15-től kinevezve az 1. gépkocsizó lövészdandár (december 1-jétől 1. lövészezred) parancsnoka volt. Az 1944. őszi magyarországi harcok során ellenséges tűzérségi lövedéktől találva Szentcsnél hősi halált halt.

⁴⁷ Kern Károly vezérkari őrnagy második világháborús feljegyzései. München, 1974. Kézirat. Idézi: *Gosztonyi Péter*: A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, 1992. 82. o.

⁴⁸ Szombathelyi Ferenc (Győr, 1887. V. 17. – Újvidék, 1946. XI. 4.) vezérezredes. 1941. szeptember 6-tól 1944. április 19-ig látta el a Honvéd Vezérkar főnöki tisztségét.

⁴⁹ Nagy Vilmos (Parajd, 1884. V. 30. – Filiscsaba, 1976. VI. 21.) nyugállományú vezérezredes. 1942. szeptember 24. és 1943. június 12. között mint nyugállományú vezérezredes a Kállay-kormányban a honvédelmi tárcát irányította.

⁵⁰ Magyar Országos Levéltár. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. 1942. október 27.

⁵¹ HL HM Eln. 1942/55000.

A honvédelmi miniszter a keleti hadműveleti területen tett szemleútja alkalmával tapasztalta, hogy a 42 évesnél idősebb korosztály is igen jelentős számban fordul elő a munkásszázadokban. November 6-i rendeletében ezért intézkedett, hogy elsősorban a 24 és 33 év közötti zsidókat hívják be és az idősebbeket velük cserélik fel.⁵² Intézkedésére a nemzetbiztonsági szempontból veszélyes elemek számára valamennyi közérdekű munkaszolgálatos zászlóaljban külön századokat állítottak fel. A velük való bánásmód azonban jóval emberségesebb volt, mint a keleti hadszíntérre korábban kivezényelt ún. bűntetőszázadoké.⁵³

Következő lépésként a honvédelmi miniszter hatályon kívül helyezte az „5000-es” honvédelmi rendelet 6. pontját, mely a keleti arcvonalra kiküldött zsidó és nemzetiségi munkaszolgálatosok felváltását megtiltotta, miközben a harcos alakulatokba beosztottak hat havonta felválthatók és felváltandók voltak. Az előző miniszteri rendelet értelmében „románnak, szerbnek és zsidónak semmiféle kedvezményt nyújtani nem szabad, ezek fel nem válthatók, szabadságra nem mehetnek, ott kell végigszervezniük a háborút, vagy ott pusztulnak.” A harctéren lévő valamennyi harcoló és munkásalakulatokba beosztott személyek számára Nagy Vilmos „egységes elbánást” rendelt el.

1942. november 19-én a Képviselőházban a nyilvánosság előtt is kijelentette: „Én a magam részéről a törvény és az emberiség álláspontján állok, mert nekem munkásra van szükségem, aki nekem azért kell, hogy el is végezze azt a műszaki munkát, amelyet nem akarok a csapattal elvégeztetni. Ha pedig munkát követelek, akkor nekem annak az embernek a munkaképességéről gondoskodnom kell. A bevonultak ne tekintsék ezt a munkásszázadba való bevonulást megalázásnak. Ez honvédelmi szolgálat, ez kötelező mindenkire, törvényes alappal bír.”⁵⁴

A honvédelmi miniszter a fent említett gondolatainak alátámasztására a hátszágban dolgozó zsidó munkásszázadok 1942. november végi megtekintése után bizalmas parancsban⁵⁵ utasította az illetékes parancsnokokat arra, hogy „a zsidók munkaképességét és teljesítményét emberséges bánásmóddal, a munkaképtelen és beteg zsidók felülvizsgálatával, illetőleg kórházba utalása útján fokozzák”. Ugyanakkor tiltotta, hogy a tiszteknek a zsidókkal szemben tanúsított bánásmódját az érzelmeik határozzák meg, illetve hogy ők meg nem engedett fenyegetési eszközökhöz nyúljanak.⁵⁶ Intézkedett a megfelelő elhelyezés, a „váltakozatos és tápláló étkezés”, s a megfelelő téli ruházat biztosítása érdekében is. Utasításai végrehajtásának ellenőrzésével s a rendellenességek jelentésével a hátszági munkásszázadok tekintetében Röder Jenő vezérőrnagyot,⁵⁷ a hadszíntéren lévő alakulatok esetében Tanító Béla vezérőrnagyot⁵⁸ nevezték ki.⁵⁹

További intézkedések keretében Nagy Vilmos megszüntette a névre szóló behívójegyekkel történő behívást. Ezt követően egyszerűen a hivatalos lapban megjelenő és az

⁵² HL HM Eln. 1. b. 1942/69059. A rendelet megjelent: *Budapesti Közlöny*, 1942. november 19.

⁵³ HL HM Eln. M. 1. b. 1942/5600.

⁵⁴ *Képviselőházi Napló*, 1942. november 19., 309. ülés, 595–596. o.

⁵⁵ HL VKF Eln. 1. 1942/6024.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Röder Jenő (Pápa, 1889. VI. 12. – Budapest, 1974. VII. 8.) vezérőrnagy. Fent említett megbízatása 1942. december 11-én történt.

⁵⁸ Tanító Béla (Somorja, 1891. VIII. 29. – Szombathely, 1945. III. 4.) vezérőrnagy. 1942. májusától mint a 10. könnyű hadosztály parancsnoka, november 15-től pedig mint a 2. hadsereg műszaki és munkás alakulatainak felügyelője látott el harctéri szolgálatot a Don mentén.

⁵⁹ Röder Jenő vezérőrnagy 1959 márciusában papírra vetett visszaemlékezéseit idézi: „Fegyvertelen álltak...” i. m. 2. k. 202–206. o.

utcán kifüggesztendő „Hirdetmény” útján kellett a zsidóknak bevonulniuk.⁶⁰ Ez főleg 1942. április 22-e után öltött nagy méreteket, amikor a hadtestparancsnokságok titkos utasítást kaptak, amelyben megszabták számukra, hogy tábori munkaszolgálatos századok személyi állományába 10-15%-ban „közismert vagy jómódú” zsidókat is sorozzanak be. Az utasítás megemlíti, hogy abban az esetben, ha az illető „bomlasztó tevékenységet” (pl. suttogó propagandát) fejtett ki, akkor nem kell szigorúan ragaszkodni a behívás felső korhatárához (42 év). Ezzel lehetőség nyílt a névtelen feljelentés intézményén keresztül a személyes bosszúkra is.

1942. november 14-én kiadott rendelkezései is arra utaltak, hogy a behívások gyakorlatába rendszert akart vinni. Előírta, hogy minden 18 és 48 év közötti zsidót névjegyzékbe kell venni. Az érintetteknek a jelentkezéskor, katonai igazoló okmányaikon kívül (igazolványi lap, sorozási bizonyítvány, alkalmatlansági bizonyítvány, elbocsátó levél, levente vagy közérdekű munkaszolgálatos igazolvány, polgári személylap), ezentúl két fényképet is magukkal kellett vinniük. Az egyiket a helyi népmozgalmi nyilvántartó hivatal pecsétjével ellátva visszaadták a jelentkezőnek. Ez szolgált a nyilvántartásba vétel igazolására.⁶¹

Az 1942. november 19-én megjelent bevonulási rendelet először mondta ki nyíltan, hogy „a bevonuló bakancs és sapka kivételével más honvédségi ruházati és felszerelési cikket általában nem kapnak”.⁶² A bevonulási feltételek kétségkívül elég súlyosak voltak, de ennek ellenére Nagy Vilmos miniszteri szolgálatának első időszaka után is már némi javulás volt tapasztalható a zsidó munkaszolgálatosok helyzetében. Utasításai a hadművelleti területen azonban gyakorta nem valósulhattak meg. Egyes csapatparancsnokok az utasításokat a „maguk módján” értelmezték, illetve azokat a gyakorlatban elszabotálták. A tisztikar egyes tagjainak ezen magatartását Nagy Vilmos több ízben írásban is kifogásolta.

A honvédelmi miniszter 1943. március 28-án újabb bevonulási és jelentkezési hirdetményt adott ki.⁶³ Ezúttal a 25 és 37 év közötti besorozott zsidó hadköteleseknek kellett bevonulniuk. A Honvédelmi Minisztérium ország-mozgósítási osztálya ezzel párhuzamosan egy átiratban közölte a Belügyminisztériummal azokat a szempontokat, amelyek alapján bizonyos kategóriák mentesítendők.⁶⁴ Első alkalommal vették figyelembe a keleti hadszíntéren teljesített munkaszolgálatot. Nagy Vilmos azt is elrendelte, hogy azokat a jelentkezőket, akik „a jelenlegi háborúban 1942. év tavaszától kezdve mint katonák (kiszolgáló szolgálatosok) kitüntetését szereztek, megsebesültek, vagy a jelenlegi háborúban a hadművelleti területen mint katonák legalább 6 hónapig tényleges szolgálatot teljesítettek”, el kell bocsátani.

A korábbi rendelkezéssel szemben a bevonuló orvosokról, gyógyszerészekről, állatorvosokról, mérnökökről névjegyzékeket készítettek, amelyeket az illetékes szakminisztériumokhoz elküldtek. Ezek közül azokat, akiket a minisztériumok honvédelmi munkára igénybe kívántak venni, a bemutató bizottságok azonnal elengedték.⁶⁵ Az 1942 tavaszától alkalmazott gyakorlattal szemben ezen munkaerőt jóval ésszerűbb módon használták fel a rendelkezéseknek köszönhetően. Immár a kamarai tagsággal nem rendelkező orvosokat, mérnököket is szakmájuknak megfelelően alkalmazták.

⁶⁰ HL HM M. I. b. 1942/5600.

⁶¹ „Fegyvertelen álltak...” i. m. 2. k. 147. o.

⁶² Uo. 149. o.

⁶³ HL HM. Eln. I. b. 1943/18932.

⁶⁴ HL HM Om. biz. 1943/203.

⁶⁵ HL HM Om. biz. 1943/203.

Nagy Vilmos működése nyomán a munkaszolgálatosok helyzete lényegesen könnyebb lett, a rendszer hátrányosan megkülönböztető jellege is jelentősen csökkent. Őrá hárult azonban az elődje által ráhagyott 1942. évi XIV. törvénycikk végrehajtási utasításának kidolgozása és életbeléptetése. Ez a törvénycikk a munkaszolgálatot szabályozó valamennyi hatályos rendelkezést összegezte, technikai szempontból pedig az 1939. évi II. törvénycikknek a kiegészítése volt. Mint korábban említettük, a törvény eredeti változatát Nagy Vilmos ugyan erősen szanálta, de jellege a törvénycikkelyek szintjén továbbra is erősen diszkriminatív maradt. Így alakult ki az a furcsa helyzet, hogy amíg a törvényi szabályozás szerint a kisegítő szolgálatra kötelezhetőek köre bővült,⁶⁶ s kötelezéseiket minden eddiginél pontosabban szabályozták, addig a gyakorlatban munkakörülményeik a korábbihoz képest jelentősen javultak.

A harcoló alakulatok veszteségeinek pótlása mellett a védőállások kiépítése, a terület erősítése és a hadsereg utánpótlási vonalainak fenntartása céljából a 2. hadsereg-parancsnokság kérésére a szeptember 19. és 25. között hadszíntérre küldött 20 – immáron 250 fős – tábori munkásszázadon túl továbbiak kiszállítását is tervbe vették.⁶⁷ Ennek megfelelően október 28-án 3, november 21. és 29. között 33, végül december 27-től 31-ig további 21 tábori és 10 különleges munkásszázadot indítottak útnak a 2. hadsereg hadművelési területére. Az utolsó lépcsőben kiszállított munkásszázadok közül – az 1943. januári hadműveletek megindulása miatt – már nem mindegyik jutott el a hadsereg védőkörzetébe, ráadásul egy, négy tábori munkásszázadot szállító szerelvényt 1943. január 7-én Brjanszknál a partizánok aknára is futtattak.⁶⁸

Az 1942 őszen és telén kiszállított munkásszázadok létszámát némileg megnövelték a tavasszal hadszíntérre küldöttekhez képest. Egy tábori, illetve különleges munkásszázadba 250 munkaszolgálatos, 5 tiszt és tiszthelyettes, illetve 37 főnyi keretlegénység tartozott.⁶⁹ Az egyes századok általában a közérdekű munkaszolgálatos zászlóaljok, illetve műszaki vezetési törzsek kötelékében tevékenykedtek a hadművelési területen.

Jóllehet a 2. hadsereg tábori, különleges és nemzetiségi munkásszázadainak száma az 1942. év végére 156-ra nőtt, a Nagy Vilmos nyugállományú vezérezredes, honvédelmi miniszter „Végzetes esztendők” című memoárjából gyakran idézett 50 ezer fős számadat⁷⁰ a 2. hadsereg kötelékében frontszolgálatot teljesített munkaszolgálatosokról meglehetősen túlzott mértékű. Az 1942 őszen és telén kivezényeltekkel együtt összesen 37 275 főben lehet meghatározni létszámukat.⁷¹

1942 ősztől – a védelmi munkálatok fontosságára való tekintettel – mind több, kezdetben a hadsereg hátsó, hadtáp körzeteiben műszaki segédmunkát, útkarbantartási feladatokat ellátó munkásszázadot rendeltek alá az első vonalban levő seregtesteknek. A kis számú utász, illetve árkászszázadok, valamint a gyalogosztályok önmagukban ugyanis már nem tudták ellátni műszaki feladataikat. Az 1943. januári hadműveleteket megelőzően a 6. könnyű hadosztálynál 13, a 7.-nél 9, a 9.-nél pedig 11 tábori, illetve különleges munkásszázad végzett erősítési munkálatokat.⁷²

⁶⁶ A törvényi szabályozás alapja az volt, hogy az 1941. évi XV. törvény a III. zsidótörvény alapján állapította meg a munkaszolgálati kötelezettséget.

⁶⁷ HL VKF Eln. 1. a. 1942/5848., 2. hadsereg iratai. 7. fasc. 1000. naplómelléklet, 8. fasc. 1471. naplómelléklet.

⁶⁸ HL VKF Eln. 1. a. számnélküli iratok. Napi helyzetjelentések (a továbbiakban: NHJ) 1942. szeptember 19 – 1943. január 7.

⁶⁹ HL VKF Eln. 1. 1942/5532.

⁷⁰ Nagy Vilmos: Végzetes esztendők 1938–1945. Átdolgozott, második kiadás. Budapest, 1986. 127. o.

⁷¹ Szabó: i. m. 171. o.

A tél beköszöntével a munkaszolgálatosok helyzete napról napra tovább romlott. A hadszínterre elvonulásukkor viselt polgári ruhájuk ősre már elrongyolódott, s a kemény hideggel és a téli munkavégzéssel szemben alkalmatlanná vált. A hazai zsidó szervezetek ezért elhatározták, gyűjtést szerveznek a munkaszolgálatosok javára. A Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának és a Magyarországi Autonóm Ortodox Izraelita Hitfelekezetnek alárendelt Hadviseltek Bizottsága a belügyminiszter engedélyével kezdte meg nagyszabású téliruha-gyűjtő akcióját.⁷³ A központi zsidó szervezeteken kívül, minden hitközséget is bevontak az akcióba, a *Magyar Zsidók Lapja* hasábjain pedig szeptembertől kezdve folyamatosan felhívásokat tettek közzé, amelyek adakozásra buzdítottak. 1942 őszére huszonnyolc tehervagonnyi téli ruházati cikket sikerült összegyűjteniük a keleti hadszíntéren szolgáló munkaszolgálatosok részére, amelyeket október és november folyamán ki is szállítottak.⁷⁴ Hogy ezen segélyszállítmányokból mennyi jutott el a munkaszolgálatos alakulatokhoz, e tekintetben nincsenek pontos adataink. A keleti hadműveleti terület katasztrófális utánszállítási helyzete (gyér vasútvonal-hálózat, német segrestetek elsőbbsége) ismeretében azonban valószínűsíthető, hogy a szállítmányok nagy többsége nem érkezett meg rendeltetési helyére.

A munkaszolgálatosok vesztesége az 1942. évi frontszolgálat alatt a 2. hadsereg teljes személyi veszteségét tekintve arányában még nem volt jelentős méretű. A felvonulás és a kezdeti harcok időszakában, majd a súlyos Don menti hídfőcsaták és az ún. hadműveleti szünet három hónapja alatt arányában a legtöbbet a tisztikar, utána pedig a legénység szenvedte el.⁷⁵ A korabeli ún. Veszteségi lajstromok adatai szerint 1942. december 31-ig 1796 munkaszolgálatos halt meg, 236 túnt el, s 46-an estek fogságba.

A szeptember hónap két veszteségi kategóriánál fordulópontot jelentett. Míg az eltűnések ezt követően csökkentek, a halottak száma szeptember és december között tízszeresére nőtt az előző hónapokéhoz viszonyítva. Az eltűnések csökkenését elsősorban a szökésre vállalkozókkal szembeni súlyos rendszabályokkal lehet magyarázni. Egy, a 2. hadsereg-parancsnokságon született, töredékes, keltezés nélküli „bizalmas” iratban a tábori bíróságok által követendő irányelvekről az alábbiak olvashatók: „... számolni kell azzal, hogy a különleges és tábori munkásszázadok tagjai a szigorú katonai rendbe nem tudnak beleilleszkedni, és így függelemsértésre és zendülésre hajlamosak lesznek, az őrizetükre rendelt fegyveres őröknek, illetve a felügyelő keret tagjainak esetleg ellenszegülnek, továbbá veszélyes helyzetekben sokszor gyáván fognak viselkedni. Az [...] általuk netán elkövetendő bűncselekményeket esetről esetre feltétlenül rögtön bíraskodás keretében kell megtorolni, az illetékes parancsnoknak aziránt kell javaslatot tenni, hogy az ítéletet a kiszabott büntetésnek kegyelemből való enyhítése nélkül erősítsék meg. Az ilyen alakulatok tagjai által elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatban a parancsnokok, őrök stb. által alkalmazott kényszerrendszabályok (fegyverhasználat stb.)

⁷² HL 2. hadsereg iratai. 4. fasc., számnélküli iratok, 1943. január 12-i töredékes hadrend.

⁷³ „Fegyvertelen álltak...” i. m. 2. k. 106–107. o. A Belügyminisztérium a 98640/1942-V. számú rendeletével engedélyezte a gyűjtést.

⁷⁴ Uo. 200–201. o.

⁷⁵ *Vince Lajos*: A bolsevizmus elleni háborús veszteségeink mikénti tagozása. *Magyar Katonai Szemle*, 1943. június. 440–442. o. Kivételt képezett a 12. könnyű hadosztály, mely a Korotojak körüli hídfőharcokban és a három hónapos hadműveleti szünet alatt a harcos állományának 20%-át, az alárendeltségébe tartozott zsidó- és különleges munkásszázadok állományának pedig 70%-át vesztette el. HL 2. hadsereg iratai. 25. fasc. A m. kir. 12. könnyű hadosztály történetéről összefoglaló 1942. IV. 27 – 1943. I. 17-ig.

büntetőjogi elbírálásánál a nemzet védelmi érdekeit szintén a legnyomatékosabban kell tekintetbe venni.”⁷⁶

A rögtönítélő eljárás során hozott súlyosabb, halálos ítéletek általában azoknál a tábori vagy különleges munkásszázadoknál fordultak elő, melyeknél a munkaszolgálatosok a nehezen viselhető frontkörülmények (nehéz fizikai munka, gyenge ellátás, szokatlan időjárási viszonyok) mellett a századparancsnokuk és a keretlegénység kegyetlenkedéseinek is ki volt téve. A sorozatos és indokolatlan kikötések, ütlegetések és élelemelvonások miatt a szőkésék s a munka előli elrejtőzések száma ezen munkásszázadoknál az átlagosnál jóval nagyobb arányban fordult elő. A legtöbb halálos ítéletet „hűtlenség, illetve színelés büntetésében”⁷⁷ a IV. hadtest védőkörletében dolgoztatott tábori munkásszázadoknál hozták meg a tábori bíróságok, illetve esetenként a századparancsnokok. A 104/5. tábori munkásszázadnál 84, a 104/6.-nál 76, a VI/5.-nél pedig 38 főt végeztek ki az 1942-es esztendőben.⁷⁸ A legfeltűnőbb ítéletet a Mohácsról elvonult 104/5. tábori munkásszázad 24 munkaszolgálatosával szemben hozták meg, akiket szőkés, valamint a parancsnok és a keretlegénység elleni összeesküvés gyanúja miatt, két munkaszolgálatos, illetve a néhány keretkatoná vallomása alapján a 10. könnyű hadosztály tábori bírósága ítelt halálra. Az 1942. szeptember 20-án Scserbakovon végrehajtott kivégzéséről egy szemtanú harctéri naplójában az alábbiakat olvashatjuk: „Állítólag az a bűnük, hogy át akartak menni az oroszokhoz, és az igazságtalan szenvedésüktől megszabadulni. De elfogták őket. Már orosz katonákkal együtt [...] Ítélethirdetés után négy katona kísérte őket [...] Térdre kellett állni nekik, azután bekötötték a szemüket, majd négy fejlődést kaptak.”⁷⁹ A kivégzettek között a legfiatalabb 22, a legidősebb – egy pécsi orvos – 43 éves volt.⁸⁰

A nehéz és megerőltető fizikai munka, az alultápláltság, a hideg és alkalmanként a keretlegénység atrocitásai következtében a munkaszolgálatosok zöme az 1942 őszi hónapoktól fokozatosan munkaképtelenné vált, szervezetük legyengült. Hiányos, elvonu-

⁷⁶ HL 2. hadsereg iratai. 15. fasc. Főszállásmesteri osztály. 172. számú naplómelléklet. „Tájékoztató a tábori bíróságok által követendő irányelvekről”. A 3 oldalas, töredékes irat feltehetően még az 1942. nyári hónapokban született.

⁷⁷ A tábori bíróságok szőkési kísérlet esetén a katonai büntető törvénykönyv 93., a munkafelvétel alóli ellenszegüléskor pedig a 139. paragrafus alapján ítélkeztek. 1942 folyamán a 2. hadsereg közel 300 munkaszolgálatosa s közel 20 honvédeje ellen hozták meg a halálos ítéletet. (Ezen szám adatok azért csak hozzávetőlegesek, mert az ún. veszteségi katonokon a halálcsetek okát nem minden esetben a „kivégzés”, „agyonlövés”, illetve „felkoncolás” kifejezéssel jelölték meg.) *Bús János–Szabó Péter*: Béke poraikra... A keleti hadműveletek során elesett, meghalt magyar honvédekről és munkaszolgálatosokról (Dokumentum-émlékkötet) Budapest, 1999. 343–778. o.

⁷⁸ Uo. 343–778. o.

⁷⁹ *Papp Árpád–Szili Ferenc*: Kapostól a Donig. Budapest, 1990. 64. o. (Erényi Alajos őrzető harctéri naplója.)

⁸⁰ Berger László (Budapest, 1914), Berkovics András (Budapest, 1915), Braun Lajos (Balassagyarmat, 1914), Breuer Sándor (Paks, 1912), Friedländer Andor (Újpest, 1914), Goldstein Jakab (Nagykálló, 1914), Grósz Ottó (Bonyhád, 1912), Grün Benjamin (Marosvásárhely, 1914), dr. Havlin Károly (Budapest, 1899), Krausz Tibor (Zalaegerszeg, 1913), Kritzler Ármin (Bonyhád, 1915), Ligeti Miklós (Szeged, 1914), Neiser László (Szekszárd, 1915), Orbán József (Moson, 1916), Pollák Ferenc (Nagybocskó, 1913), Pollák Mózes (Középpapsa, 1915), Rosenfeld Sándor (Pécs, 1912), Schwarcz György (Siófok, 1914), Schwarcz Imre (Dunaföldvár, 1912), Spiegel Miklós (Tapolca, 1917), Spitz Rezső (Pécsbánya, 1914), Szerényi László (Budapest, 1920), Weisz György (Budapest, 1915), Weisz István (Püspöknádasd 1912). *Bús–Szabó*: i. m. 343–778. o. Az 1942. szeptember 20-án kivégzett 24 munkaszolgálatos adatait dr. Gerő Imre kaposvári orvos 1946. évi népbírói tanúvallomásából is ismerjük, aki az alábbiakról nyilatkozott: „1942 december havában valamennyi hátsországi zsidó munkaszolgálatos csapatnál – »elrettentő példa gyanánt« – parancsban kihirdették, hogy a harctéren 24 zsidó munkaszolgálatost bírói ítélet alapján kivégeztek, mert összeesküvést szöttek. A parancsban közölték az elítélt és kivégzett munkaszolgálatosok neveit is.” Somogy Megyei Levéltár. Kaposvári Népbírói 1946/59. Nb. szám. Háborús büntett.

lásukkor viselt, nyári öltözetük miatt – ahogy többen a honvédek közül is – sok munkaszolgálatos fagyott meg a korán beköszöntött oroszországi tél folyamán. 1942. második felében 213, 1943 első felében pedig 145 munkaszolgálatos fagyhaláláról tanúskodnak a korabeli ún. veszteségi kartonok.⁸¹ A legtöbben, 29-en a Krinicski, Krinyica és Pucsin környékén tevékenykedő 104/6. tábori munkásszázadból fagytak meg.⁸²

A munkaszolgálatosok a kivégzéseken és a fagyhalálon kívül leginkább végelgyengülésben, illetve aknafelszedés és telepítés közben veszítették életüket.

A 2. hadsereg-parancsnokság naplójában 1943. január 7-én az alábbi rövid jelentést rögzítették: „A 9. könnyű hadosztálynál egy faaknákát szállító szánoszlopból 12 szán felrobbant. 22 munkaszolgálatos és egy utász meghalt.”⁸³ Egy másik korabeli hadiokmány a III. közérdekű munkaszolgálatos zászlóaljnál levő áldatlan állapotokról tudósít. A Szombathelyről elvonult alakulat három századát az 1943. januári szovjet támadást megelőzően az uriv-sztorozsevojei Don-szeglettől északra, a 22. gyalogezredhez osztották be. Harckocsiárok-ásás, egyéb földmunkák, spanyollovak készítése és kiszállítása, illetve aknatelepítés volt a feladatuk. Márkus László továbbszolgáló százados,⁸⁴ a zászlóalj parancsnoka az alábbiakat jelentette munkaszolgálatosairól: „A zsidó kisegítő munkaszolgálatosok erőállapota egyenesen siralmas volt. Az utóbbi időben [1942. december vége, 1943. január eleje – a Szerzők] már alig akadt egy-két munkaképes egyén. A halálozás napirenden volt, úgy hogy körülbelül 200 fő halálozott el testi leromlás (végelgyengülés) következtében.”⁸⁵

A szovjet Voronyezsi és Brjanszki Front hadművelete a magyar 2. és a szomszédos olasz 8. hadsereg részeinek bekerítése és megsemmisítése céljából 1943. január 12-én az urivi ellenséges hídfőből egy felderítő vállalkozással indult meg. A január 13-i szovjet főtámadás a magyar arcvonal második, január 14-i csucsei áttörését követően a keves páncelelhárító fegyverrel és harckocsival rendelkező s vontatőeszközök hiányában mozgásképtelen tüzéségű 2. hadsereg csapatai a dermedt hidegben amíg tudtak, kitarítottak állásaikban, majd részeikre szakadva kezdték meg visszavonulásukat. A hadsereg-parancsnokság későn elrendelt január 17-i visszavonulási parancsa azt eredményezte, hogy a VII. hadtest alakulatai már a teljes bekerítettségből kezdték meg hátravonásukat a Don mellől. Vezetési hibák, Osztrogozsszk és Ilovskoje védőinek kitarítása, illetve a Cramer-hadtest eredményes utóvédharcai miatt a támadók nem tudták kihasználni kezdeti sikereiket. A IV. és VII. hadtest jelentős részét sikerült az Oszkol-folyó mögé hátravonni. Január 24-én a 2. hadsereg zöme kivált az arcvonalból, a január 15-én a német 2. hadsereg alárendeltségbe került III. hadtest azonban csak február 2. és 4. között tudott kitörni a szovjet csapatok körülzárásából.

A rossz fizikai állapotban lévő, téli ruházattal nem rendelkező munkaszolgálatosok különösen nehéz helyzetbe kerültek. Néhány munkaszolgálatos század megmaradt harctudósítása tanúskodik a visszavonulás körülményeiről. A 10. könnyű hadosztály alárendeltségében tevékenykedett 104/5. tábori munkásszázad 1943 januárjában Lisztkiben állomásozott.

⁸¹ *Bús-Szabó*: i. m. 343–778. o.

⁸² Uo. A 109/3. tábori munkásszázad (Novo Uszpenka környéke) 22, a VI/5. tábori munkásszázad (Pervaja Maja) 21, a 101/52. tábori munkásszázad (Kolibclka, Marki környéke) 14, az I/1. tábori munkásszázad (Marki) pedig 13 munkaszolgálatosát veszítette el hasonlóképpen.

⁸³ HL 2. hadsereg iratai. 11. fasc. Eln. 1094. Napló, 1943. január 7.

⁸⁴ Személyére vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal.

⁸⁵ HL 2. hadsereg iratai. 20. fasc. III. közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj harcjelentése 1943. I–III. (Márkus László továbbszolgáló százados.)

A település közelében futóárkokat, előretolt figyelőállásokat s nehézpuska-tüzelőállásokat ástak ki, továbbá aknát szedtek és spanyolbakokat készítettek. A szovjet áttörés idejére a század létszáma aknarobbanások és fagyás következtében 41 főre csökkent. Január 12. és 16. között az elhagyott körletekben maradt lőszerkészleteket igyekeztek visszahordani, s az ellenséges aknatűz következtében „a zsidó munkaszolgálatosok között név és szám szerint pontosan meg nem állapítható veszteségek keletkeztek”.⁸⁶ A visszavonulást Osztrogozsszk irányába csak január 16-án kezdték meg. A század január 18-án a légítámadások következtében további 13 főt veszített, január 28-ra pedig fagyás, légítámadás, szökés és szökés közbeni felkoncolás folytán az alakulat létszáma 3 főre csökkent.⁸⁷

A szintén a 10. könnyű hadosztály alárendeltségébe tartozó 104/6. tábori munkásszázad hasonló arányú veszteségeket szenvedett. A század szálláshelye Gyivnogorszk község volt, létszáma 1943. január 12-én 2 tiszt, 29 fő keretlegénység és 153 munkaszolgálatos. A század a visszavonulást 16-án kezdte meg, ez ideig további 10 munkaszolgálatos meghalt, 26 pedig menetképtelenné vált. Utóbbiakat kénytelenek voltak hátrahagyni a körletben, miután a 36. gyalogezred parancsnoksága a századparancsnok kérése ellenére sem tudta biztosítani a menetképtelen munkaszolgálatosok elszállítását. Ezen munkásszázad sorsa példázza a visszavonulás viszontagságait. A menetet a Dontól mindössze 91 munkaszolgálatosa kezdte meg, s a visszavonulás első napján már 7 munkaszolgálatos lemaradt. Késő éjjel érkeztek meg Oszinovkára, ahol a század nagy részét nem sikerült beszállásolni, ezért reggelre további 38 munkaszolgálatos vált menetképtelenné. Január 17-én a század Bugyennij felé igyekezve egy partizántámadásba keveredett, ahol 5 keretlegény és újabb 38 munkaszolgálatos tűnt el. A 104/6. tábori munkásszázad a visszavonulás második napjára tehát gyakorlatilag megsemmisült. Január végén csupán 2 tisztje, 17 keretlegénye és 8 munkaszolgálatosa jutott el Belgorodig.⁸⁸

A 407. különleges munkásszázadot – bár közvetlen harci cselekményekbe nem keveredett – visszavonulása közben az Osztrogozsszk és Bugyennij közti szakaszon légítámadás érte. A keretlegénységgel együtt a századból csupán 30 ember érkezett meg a 10 könnyű hadosztály gyülekező helyére.⁸⁹ Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy a IV. hadtestparancsnokság 1943. február 15. és 17. között készített létszámkimutatásában, 6 tábori munkásszázadot és egy különleges munkásszázadot tüntet fel, 335 fő összlétszámmal.⁹⁰

A visszavonuló magyar csapatoknak a súlyos harcok és a kegyetlen téli időjárási viszonyok mellett meg kellett küzdeni a német hadsereg erőszak-cselekményeivel is. „Általában az úton való mozgást ott sem engedték meg, ahol ez a menetüket nem zavarta volna. Szánokat, hátaslovakat, fogatokat, fegyvereket erőszakkal elvettek. Ahol ellenszegülés volt, ott fegyvert is használtak. A községekben a szállásaikból kidobták a magyarokat, illetve ahol németek voltak elszállásolva, ott a magyarokat nem engedték be. Ahol magyarok jelentek meg, gyakran a legdurvábban gyalázták a magyar nemzetet és a honvédséget. Darnay tüzér alezredes⁹¹ jelentése szerint Olim községben egy német vezérkari őrnagy parancsot olvasott fel a németeknek, amelyben elrendelik, hogy a magyar

⁸⁶ HL 2 hadsereg iratai. 24. fasc. 104/5. tábori munkásszázad harctudósítása 1943. I. 1 – I. 28.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ HL 2 hadsereg iratai. 24. fasc. 104/6. tábori munkásszázad harctudósítása 1943. I. 1 – I. 28.

⁸⁹ HL 2 hadsereg iratai. 24. fasc. 407. különleges munkásszázad harctudósítása 1943. I. 1 – I. 28.

⁹⁰ HL 2. hadsereg iratai. 23. fasc. IV. hadtest naplója 1943. I–III. 591. számú naplómelléklet.

⁹¹ Darnay László (Sebach bei Villach, 1900. I. 24. – Sztarij Oszkol, 1943. II. 4.) őrnagy, majd alezredes. Mint a III. gépvontatású közepes tarackos tüzérezredes parancsnoka teljesített frontszolgálatot a 2. hadsereg 1942/43. évi hadműveletei során. Hősi halált halt.

csapatokat hadifogolyként kell kezelni⁹² – olvasható a 2. hadsereg-parancsnokság naplómellékletében. E durva és erőszakos cselekedetek ellen a 2. hadsereg-parancsnokság kezdetben csak tiltakozott felettes német parancsnokságainál, majd a tábori munkásszázadait ért 1943. februári szumi⁹³ és korovinci atrocitásokat követően intézkedett „az idegen hadseregbeliek” erőszakoskodásaival szemben tanúsítandó fegyverhasználatról is.⁹⁴

A 108/6. tábori munkásszázad visszavonulása során 90 fős létszámmal Szumiból Romni városa felé indult el. Korovinci községben a századot német tábori csendőrök és ukrán milicisták megtámadták, és a századból öt embert nyomban agyonlőttek. A századot Farkas István őrmester⁹⁵ vezette, aki – mint Bideskuthy Sándor őrnagy⁹⁶ 1943. február 19-i jelentéséből kiderül – „menete tartama alatt más helységekben is hasonló visszásságokat tapasztalt, a zsidókat sehol sem engedték beszállásolni, és mindenütt kizavarták őket A fentiek következtében nevezett őrmester Romni-i irányító állomáson csak 45 fő zsidóval tudott jelentkezni.”⁹⁷ A IV. hadtest-parancsnokság naplójának több részlete tér ki a németek részéről a zsidó munkaszolgálatosokkal szemben elkövetett esetekre. A korabeli dokumentumból kiderül, hogy volt olyan munkaszolgálatos, akit pusztán azért lőttek le, mert soraik közt menetelt; volt olyan honvéd, akit azért lőttek le a németek, mert azt hitték róla, hogy zsidó. Ezen kívül az említett naplóba az is bejegyzésre került, hogy a konotopi pályaudvaron minden különösebb ok nélkül agyonlőttek több, a VI. közérdekű munkaszolgálatos zászlóaljbeli munkaszolgálatost.⁹⁸

Jány Gusztáv vezérezeres a fenti esetek kivizsgálását sürgető 1943. február 19-i levelében az alábbiakról tájékoztatta felettes német parancsnokságát: „A zsidók a magyar hadseregben munkásszázadokba vannak szervezve és ezen beosztásukban fontos munkákat (pl. útkarbantartás, erődítés stb.) végeznek. E munkásalakulatok működésének lehetetlenné tétele a magyar hadseregen kívül álló közegek részéről nem engedhető meg.”⁹⁹

Azok a munkaszolgálatosok, akiknek sikerült a szovjet hadsereg támadása elől visszavonulniuk, és a korábban említett borzalmakat is túléltek, 1500 kilométeres gyaloglás után érkeztek Kijev és Korosztyen környékére, ahol a 2. hadsereghez beosztott munkaszolgálatos alakulatok maradványait gyűjtötték össze és rendezték a hazaszállítás előtt. A gyűjtőállomásokra beérkezők között olyan sok volt a járványokban, különösen tifuszban megbetegedett, hogy külön kórházat kellett számukra berendezni.

Március 20-án hadtestparancs rendelkezett egy zsidó kórház Dorosicsiben történő felállításáról. A kórház vezető orvosa dr. Deutsch Béla munkaszolgálatos orvos lett, aki egy rövid időszakot leszámítva, végig a kórház élén állt. Dorosicsiben folytatott tevékeny-

⁹² HL 2. hadsereg iratai. 12. fasc. 2. Hadsereg-parancsnokság naplója, 1943. I. 1–IV. 30. Szám nélküli naplómelléklet.

⁹³ 1943. február 14-én Szuminál egy partizántámadás retorziójaképpen a németek a 101/33. tábori munkásszázad 30 munkaszolgálatosát végezték ki. *Hajdú András*: Feljegyzéscim a kiegészítő munkaszolgálatról. Holocaust füzetek. 1998/9.

⁹⁴ HL 2. hadsereg iratai. 12. fasc. 2. hadsereg-parancsnokság naplója, 1943. I. 1–IV. 30. 380. és 381. számú naplómellékletek.

⁹⁵ Személyére vonatkozólag nincsenek adataink.

⁹⁶ Bideskuthy Sándor (Alvinc, 1903. III. 28. – ?) őrnagy. 1941. október 15-től az I/I., 1944. március 10-től pedig a 26/II. zászlóalj parancsnoki teendőit látta el. A 2. hadsereg 1943. januári–márciusi visszavonulása alatt – március végén Zsitomirban – irányító tisztként tevékenykedett.

⁹⁷ HL 2. hadsereg iratai. 12. fasc. 2. hadsereg-parancsnokság naplója, 1943. I. 1–IV. 30. 1943. február 19.

⁹⁸ HL 2. hadsereg iratai. 23. fasc. IV. hadtest naplója 1943. I–III. 708. számú naplómelléklet.

⁹⁹ HL 2. hadsereg iratai. 12. fasc. 2. hadsereg-parancsnokság naplója, 1943. I. 1–IV. 30. 380. és 381. számú naplómellékletek.

sége miatt a háború után népbíróság elé került, de a túlélők döntő többsége és az orvosi kamara is mellette tanúskodott, ezért felmentették. A népbírósági peranyagában található tanúvallomások némelyike hasznos adatokkal szolgál a kórház és betegei történetét illetően.¹⁰⁰ A betegek elhelyezésére egy 200-250 fő befogadására alkalmas iskolaépület állt rendelkezésre. A kórház személyzete a munkaszolgálatosok közül kiválasztott 30 személyből állt, a kórház parancsnokságát és a gazdasági hivatali feladatokat honvédek látták el. A zsúfoltság és a gyógyszerhiány következtében március végére már olyan elviselhetetlen állapotok alakultak ki, hogy a kórház vezető orvosa kérte a betegeket küldő munkásszázadokat, hogy amíg Dorosicsiben nem javul a helyzet, lehetőleg alakulatuknál kezeljék a betegeket. Az egyre növekvő létszám miatt egy közeli istálló felét is a kórház rendelkezésére bocsátották, de ez sem segített az áldatlan helyzeten. Röviddel a kórház megnyitása után Tanító Béla vezérőrnagy – aki a hadművelleti területen lévő munkaszolgálatos alakulatok felügyelője volt – szemlét tartott a kórházban. A szörnyű állapotokat látva ígéretet tett a gyógyszerellátás és az ételmezés javítására, s ez ügyben valóban történtek intézkedések. Pozitív jelenségnek számított az is, hogy a kórház állományába tartozó keretlegénység durva magatartása megváltozott.

Áprilisban a kórházban kiütéscsúsz-járvány tört ki. Miután a munkaszolgálatos orvosok is valamennyien megbetegedtek, a betegek ellátás nélkül maradtak, mivel a honvéd orvosok nem szívesen látták el a járványos betegeket. Ezenfelül a megbetegedett eredeti keretlegénység helyébe a korosztályos 116. tábori kórház egészségügyi legénységéből újak érkeztek, akik a szemtanúk beszámolója szerint rendszeresen bántalmazták a betegeket. Az egyes munkaszolgálatos alakulatoknál korábban tapasztalható visszaélések (értéktárgyak elszedése, bónozás stb.) is újból megismétlődtek. A kórház vezetésével megbízott orvosok a munkaszolgálatosokból fenyítő bíróságot szerveztek, hogy a keretnek minél kevesebb lehetőséget biztosítsanak a beavatkozásra. „Bíró”, „ügyész”, „védőügyvéd” választottak maguk közül. Minden fegyelmi vétséget és bűnügyet ez a bíróság tárgyalt meg. Hogy a keret beavatkozását elkerüljék, a kiszabott büntetések végrehajtását is általában a munkaszolgálatosokra bízta.

Április 29-én éjjel a kórházhoz tartozó legnagyobb istálló, amelyben hozzávetőlegesen 750 beteget helyeztek el, lángot kapott. A hivatalos jelentés szerint az őrség, hogy a többi épület esetleges kigyulladását megakadályozza, a tűzből kimenekülő emberekre „figyelmeztető lövéseket” adott le. Az istállóból közel 300 embernek sikerült kimenekülnie. A gyógyszerek és kötszerek hiánya miatt az orvosok csupán morfiummal tudták csillapítani az égési sérültek fájdalmait. A tűzből megmenekültek közül néhány nap múlva csupán 150-200 ember maradt életben. Az orvosok és ápolók nyilvántartása szerint 450 fő égett bent, de az áldozatok összeszámlálásánál a hamu alatt csak 250 csontvázat találtak.¹⁰¹

A tüzeset után két nappal Tanító Béla vezérőrnagy meglátogatta a kórházat, s közölte, hogy akinek tudomása van a tűz okáról, négy szemközt elmondhatja. Az eset tisztázása végett ennél többet nem is tett. A hivatalos vizsgálat később megállapította, hogy a tüzet valószínűleg egy dohányzó munkaszolgálatos okozta, valódi oka azonban azóta is ismeretlen maradt. Mind a munkaszolgálatosok, mind a keretlegénység körében viszont sokan úgy vélték, hogy az istállót szándékosan gyújtották fel. Erre utalnak azon szemta-

¹⁰⁰ Budapest Főváros Levéltára. Nb. 1778/1945.

¹⁰¹ A Dorosicsiben történt 1943. április 29-i tűzvész áldozatai közül – a korabeli ún. veszteségi katonok és egyéb veszteségi kimutatások alapján – 234 főnek a neve ismert. *Bús–Szabó*: i. m. 68. o.

núi megfigyelések is, melyek szerint a tüzek az istálló egymástól távollevő négy pontján keletkeztek, s meggyulladásukkor az istálló ajtajai be voltak reteszelve.¹⁰²

A Dorosicsiben uralkodó áldatlan állapotok az ellátás, illetve a betegekkel való bánásmód tekintetében más járványkórházzá kinevezett tábori egészségügyi intézetnél is előfordultak. Uszicában 60, Kolonia Vízentálban 38 munkaszolgálatos halt meg 1943. április hónapban különböző betegségekben, illetve végelgyengülésben.¹⁰³ Ezen tábori egészségügyi intézetek létszámukat tekintve a dorosicsihez képest kisebbek voltak. Ügyeiket jobban át lehetett tekinteni, keretállományuk esetleges túlkapásairól felettes parancsnokságaik hamarabb tudomást szereztek.

Korosztyen városában szintén működött egy zsidó munkaszolgálatosok számára fenntartott kórház. A dorosicsi tűzvész egyik sebesült munkaszolgálatosa, aki később Korosztyenbe került, visszaemlékezésében megemlíti, hogy az oda települt 116. tábori kórház parancsnokát¹⁰⁴ s teljes őrszemélyzetét a körzeti parancsnokság sorozatos kegyetlenkedések miatt leváltotta és felelőségre vonta.¹⁰⁵ Az eset után az új parancsnok és őrszemélyzete már emberségesen bánt a munkaszolgálatosokkal. Mindez arra világít rá, hogy mind a munkásszázadoknál, mind a kórházaknál tapasztalt rendellenességek, amennyiben nem elszigetelt környezetben történtek, és a magasabb parancsnokságoknak volt lehetősége a közbeavatkozásra, megfékezhetők voltak.

Az 1943. januári, februári hadműveletek során a 2. hadsereg veszteségi adatainak százalékos megoszlása megváltozott. A legnagyobb veszteségeket ezen időszak alatt arányában a munkaszolgálatosok szenvedték el. 1943. januárjától bekövetkezett veszteségeikről (elesett és meghalt, eltűnt, hadifogságba esett, megsebesült) a HM 22. veszteségi osztálynak korabeli kimutatása alapján az alábbi adatok állnak rendelkezésre:

1943. január	19 284 fő	1943. július	20 fő
1943. február	2 003 fő	1943. augusztus	16 fő
1943. március	651 fő	1943. szeptember	30 fő
1943. április	922 fő	1943. október	15 fő
1943. május	235 fő	1943. november	44 fő
1943. június	47 fő	1943. december	41 fő
Összesen:		23 308 fő	

A munkaszolgálatosok hónapokra lebontott véres vesztesége az egyes veszteségnevekre az alábbiak szerint oszlott meg: elesett és meghalt 2158 fő, eltűnt 18 843 fő, megsebesült 716 fő, hadifogságba került 1591 fő.¹⁰⁶

Az eltűnteknek nyilvánítottak magas száma arra utal, hogy az 1943. januári, februári visszavonulás forgatagában több ezer munkaszolgálatosról nem sikerült bizonyítottan

¹⁰² Budapest Főváros Levéltára. Nb. 1778/1945.; *Singer Zoltán*: A 110/34-es munkásszázad története. In: A magyarországi háborús munkaszolgálat (Túlélők visszaemlékezései). Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség, Szent Pál Akadémia. Budapest, 1996. 50. o.

¹⁰³ *Bús-Szabó*: i. m. 129. és 289. o.

¹⁰⁴ Szentendrey László, dr. (Nagykanizsa, 1902. VII. 15. – ?) orvos őrnagy. 1939. január 23-tól a miskolci 7. helyőrségi kórháznál szolgált, feltehetően ez a kórház állította fel az 1942/43. folyamán a keleti hadművelleti területen működő 116. tábori kórházat.

¹⁰⁵ *Singer*: i. m. 52. o.

¹⁰⁶ HL VKF Eln. 1944/437.

kideríteni, vajon meghaltak, vagy fogságba estek. A visszaemlékezések, illetve a háború utáni periratok tanúsága szerint a teljesen kimerült, alultáplált, gyenge ruházatú munkaszolgálatosok már visszavonulásuk kezdetén tömegesen adták meg magukat a szovjet csapatoknak. A hosszabb menetekre már nem tartották képesnek magukat. A 2. hadsereg alakulatainak esetenként pánikszerű, illetve gyakran megkésve elrendelt visszavonulásakor a munkásszázadok hátravonásáról több ízben megfeledeztek, vagy későn jutott el hozzájuk az erre vonatkozó intézkedés. Többnyire a szovjet csapatok bekerítéséből kellett volna valahogy kitörniük. Ennélfogva a 2. hadsereg több ezer fogságba esett munkaszolgálatosára, a magyar munkaszolgálat után általában hat év szovjet munkaszolgálat várt.

Mivel a fent közzétett szám adatok a 2. hadsereg kötelékében, illetve a Magyar Megszálló Csoport alárendeltségében¹⁰⁷ ukrán területen tevékenykedett munkásszázadok együttes veszteségeit tartalmazzák, a Dontól betegen, sérülten vagy épségben hazatért munkaszolgálatosok valós létszámát nagyon nehéz meghatározni, illetve megbecsülni. Nagy Vilmos nyugállományú vezérezredes, honvédelmi miniszter „Végzetes esztendő” című memoárjában 5-6000 főben határozza meg a „doni poklot” túlélő munkaszolgálatosok számát.¹⁰⁸ Miután a fennmaradt korabeli iratok erre vonatkozólag még becslésre sem adnak lehetőséget, el kell, hogy fogadjuk e fenti adatot.

A 2. hadsereg töredékeinek 1943. április végi, májusi hazaszállításakor nagyon kevés munkaszolgálatos térhetett haza. Csupán az 1942 tavaszán kiszállított munkásszázadok életben maradt tagjainak adatott meg 1943 májusa és júliusa között ez a lehetőség. A keleti hadműveleti területre az őszi, illetve a téli hónapokban kikerült munkásszázadok megmaradt állományát a 2. hadsereg újjászervezési területén, Kijev és Korosztjen környékén új hadrendi számmal ellátott alakulatokba vonták össze, s csak a következő év elején, a hadi helyzet alakulása következtében térhettek haza. Ezen munkásszázadok a 2. hadsereg visszamaradt alakulatai közé tartoztak. A VII. hadtestparancsnokságnak 6, a 2. hadsereg-parancsnokságnak pedig összesen 10 táborigi munkásszázadot kellett felállítaniuk egy 1943. április 7-én kelt hadsereg-parancsnoksági rendelkezés alapján. A fenti felállítások után még fennmaradó munkaszolgálatosokat további teljes hadiállományú századokba kellett szervezni.¹⁰⁹

Csekély korabeli források csupán az 1943 nyarán hazaszállított munkaszolgálatosok számát illetően állnak rendelkezésre. Főként a táborigi, különleges és kisebbségi munkásszázadok életben maradt tisztjeinek, illetve keretállományának adatait s nem a hazatért munkaszolgálatos kontingenseket tartalmazzák ezen hadiokmányok. Példaként megemlíthető, hogy Volocról május 22-én Rimaszombatra 556, Munkácsra 174, Lavocznéről Miskolcra pedig július 20-án 664 fő munkaszolgálatos érkezett meg.¹¹⁰ 1943 nyarán ezeknél csak kisebb létszámú munkaszolgálatos csoportok érkeztek meg a magyarországi egészségügyi vesztegvár állomásokra (Rimaszombat, Gyöngyös, Karcag, Szeged, Miskolc stb.).

¹⁰⁷ A Magyar Megszálló Csoport parancsnokságának alárendeltségébe 1942. december 1-jén 27 táborigi munkásszázad (közel 6000 munkaszolgálatos) tartozott. HL Magyar Megszálló Csoport iratai. 2. fasc. A Keleti és Nyugati Magyar Megszálló Csoport hadrendje. 1942. december 1.

¹⁰⁸ Nagy: i. m. 127 és 150. o.

¹⁰⁹ HL 2, hadsereg iratai. 12. fasc. 2. hadsereg-parancsnokság naplója, 1943. I. 1–IV. 30. Szám nélküli irat (1200/2. hds. I. a. 43. IV. 7. számú intézkedés műszaki toldaléka).

¹¹⁰ HL VKF Eln. 1. a. szám nélküli iratok. Napi helyzetjelentések 1943. május 22 – július 20. Ezen iratanyagban a 2. hadsereg munkásszázadainak hazatért tagjaira vonatkozólag nem minden esetben található számadat, és csak 1943. július végéig találhatók benne feljegyzések. A példaként említett adatokat a nagy létszámú hazaszállított munkaszolgálatos csoportokról tettük közzé.

A keleti hadszíntérre kivezényelt magyar munkaszolgálatosok – e tanulmányban is érzékeltetett – tragikus sorsáért, szenvedéséért súlyos vádak fogalmazhatók meg. Nemcsak a 2. hadsereg egyes munkásszázad-parancsnokai, keretlegénysége, illetve néhány magasabb parancsnoka, hanem a magyar katonai felső vezetés irányába is. Volt olyan időszak, amikor ezen vádak még inkább felnagyítottak, s a felelősként megnevezettekre – valós vagy esetenként valótlán, ellentmondásos indokok, tanúskodások következményeképpen – súlyos büntetéseket szabtak ki. A fennmaradt, rendelkezésre álló források – korabeli hadiokmányok, memoárok – is szinte mindegyike a Donhoz kikerült munkaszolgálatosok ellen elkövetett bűnökről, atrocitásokról emlékezik meg. A képlet azonban nem ennyire egyszerű, az általánosítás mindenképpen elkerülendő. A 2. hadsereg munkásszázadaiban emberséges, a beosztottjaikért felelősséget vállaló századparancsnokok és keretlegények is szolgáltak. Neveik, cselekedeteik kevésbé ismertek, s kevésbé dokumentálhatók. Tevékenységük feltárása – úgy tűnik – még a jövő feladata. Amikor a munkaszolgálatosok tragédiájára emlékezünk, róluk sem feledkezhetünk meg.

*

Az alább közzétett összeállítás a Topolyáról 1942. július 20-án a kárpátaljai Bilkére, majd onnan szeptember 20-án a 2. hadsereg oroszországi hadművelési területére útba indított 105/11. tábori munkásszázad történetét, tragikus sorsát mutatja be. Azon tábori munkásszázadét, amelynél a 2. hadsereg-parancsnokság 1/b. (kémelhárító, felderítő) osztálya által 1942. szeptember végén kiadott rendelkezés alapján, 1942. december 12-én és 19-én – a fennmaradt források alapján egyedülálló módon – szökéseknek minősített cselekedetek okán a munkaszolgálatos állomány kétszeri megtizedelését¹¹¹ hajtották végre. Az irat szerzője a század parancsnoka, Veszprémy Dezső tartalékos főhadnagy¹¹² volt, aki vizsgálati fogsága alatt, a cellájában, pontosan fel nem deríthető időpontban vetette papírra ezen sorokat. A javarészt bántalmazások és egyéb kényszerítések következtében született és jegyzőkönyveztetett vallomásaival ellentétben ezen írásos összeállítását a per irataihoz nem mellékeltek, s annak ténymegállapításait a főtárgyalás során többnyire fel sem használták. E kivételes forrás lelőhelye a Csongrád Megyei Levéltár, ahol Sz. M. B. IV. 5808./1950.

¹¹¹ A korabeli Szolgálati Szabályzatban a háború idejére vonatkozó fegyelmi fenyítések, büntetések között az egyes csapattekercs megtizedelését nem nevezték meg. A legsúlyosabb kiszabható büntetésről az alábbiak olvashatók: „Aki válságos pillanatokban csüggedve beszél, fegyverét vagy lőszerét elhanyagolja, az engedelmességet megtagadja, vagy az ütközetből önkényesen távozni igyekszik, avagy zsákmányol, fosztogat, azt a közbelépő csapatparancsnok vagy egy katonaiállomány tisztje előljáró személyesen, vagy az ő parancsukra más, elrettentő példa gyanánt a csapat szemeláttára koncolja fel.” (Szolgálati Szabályzat. 289. paragrafus. Magatartás harcban.) A 2. hadsereg munkásszázadainál a hadművelési területen szökés, illetve munkamegtagadás esetén a Katonai Büntetőtörvénykönyv 139. paragrafusa alapján szintén a kötél vagy agyonlövés általi halálbüntetést szabták ki.

¹¹² Veszprémy Dezső (Koloszvár, 1912. II. 25. – ?) tartalékos főhadnagy. 1942. X. 18-tól a 2. hadsereg oroszországi hadművelési területén a 105/11. tábori munkásszázad parancsnoki teendőit látta el. A szegedi népbíró, illetve fellebbezés után a Népbírók Országos Tanácsa által kiszabott börtönbüntetésé – az előzetes letartóztatás idejét is beleszámítva – 1945. IX. 4-től 1956. X. 26-ig tartott. Az Elnöki Tanács 1957. XII. 3-i kegyelmi határozatával büntetésé hátralevő részét elengedte. 1957 és 1970 között a Természettudományi Múzeum külső munkatársaként nemzetközi kiadványainak szerkesztési és rotaprintre való gépelési munkáit végezte, majd ugyancsak az intézménynél 1971. V. 28-tól 1972. VI. 30-ig nyugállományba vonulásáig szerződéses alkalmazottként dolgozott. 1967. I. 1. és 1971. V. 27. között mint szerződéses alkalmazott az Országos Filharmóniánál is tevékenykedett. 1973. IX. 1-jei kegyelmi kérvényét az Elnöki Tanács 1974. IV. 12-én elutasította és polgári jogait nem állította helyre.

hivatkozási szám alatt a „Veszprémy Dezső és társai ellen háborús és népellenes bűntett miatt” indított népbírósági per kissé hiányosan fennmaradt iratanyagát őrzik.¹¹³

Ezen szegedi népbírósági per kezdete 1945. szeptember 4-re datálható, amikor az életben maradt volt 105/11. tábori munkásszázad munkaszolgálatosainak, illetve azok hozzátartozóinak feljelentései nyomán az alakulat egykori parancsnokát, illetve a ke-retállományába tartozó 5 tisztet előzetes letartóztatásba helyezték. A vizsgálatot, a letartóztatottak kihallgatását és a tanúvallomások felvételét Szegeden, illetve Budapesten a szegedi 5. honvédkerület-parancsnokság katonapolitikai osztálya végezte. A szegedi népbíróság az Nb. 987/1945-68. számú elsőfokú ítéletét az 1948. február 18. és 20. között, „izzó hangulatú, 50-60 főnyi tömeg” részvételével megtartott nyilvános főtárgyalás alapján hozta meg. 1948. február 21-én a bíróság Veszprémy Dezső tartalékos főhadnagyt, századparancsnokot főbüntetesként halálra, Kánai József,¹¹⁴ Hegedűs Mihály,¹¹⁵ Fülöp András,¹¹⁶ Börcsök József¹¹⁷ és Börcsök Imre¹¹⁸ tiszteseket egyenként kilenc hónapi börtönbüntetésre ítélte. Veszprémy Dezső büntetését 1948. április 27-én fellebbezés folytán a Népbíróságok Országos Tanácsa NOT. I. 511/74/1948. számú ítéletével életfogytiglani kényszermunkára enyhítette.

A súlyos ítélet indokait, tényállását – ahogy azt az erősen bíralt népbírósági pereknél általában – a vádlottaknak a vizsgálat során, valamint a főtárgyaláson tett „részbeni beismerő”, azaz nem kis ráhatással kikényszerített vallomásaiból,¹¹⁹ illetve a jócskán szubjektív, gyakran hallomásokon alapuló tanúvallomásokból határozták meg. A halálbüntetés kiszabásának legfőbb indoka a századparancsnoknak a tizedelésekben tanúsított szerepe, felelőssége volt. Az alakulatánál elrendelt tizedeléseknek ugyanis két – parancsra elkészített – jelentése – szolgált alapul, melyeket a felettes parancsnokságon szökésekről történő jelentéseként kezeltek. Veszprémy Dezsőt szinte tettesnek, illetve felbujtónak nevezték meg, holott a kivégzésekben közvetlenül nem vett részt, a tizedelésekre javaslatot nem tett, munkaszolgálatosainak első ízben eltűnéséről, másodízben szökéséről tett jelentése inkább előkészületi cselekménynek fogható fel. Legfőképpen amiatt kellett volna felelősség vonni, hogy a tizedelés elrendelését eredményező első esetben is eltűnési jegyzőkönyvet készített s nem fogyatékit, holott az egyik beteg munkaszolgálatos¹²⁰ holttestét másnap a futóárokban megtalálták. Természetesen – ahogyan dr. Jezerniczky Ákos, Veszprémy védőügyvéde is megfogalmazta – „hogy a tizedelés elrendeltessék,

¹¹³ A szerzők czúton mondanak köszönetet dr. Kanyó Ferencnek, a Csongrád Megyei Levéltár nyugalmazott főlevéltárosának, aki felhívta figyelmüket az iratra, s segített egyes részleteinek értelmezésében.

¹¹⁴ Kánai József (Kunszentmiklós, 1903. VIII. 13. - ?) szakaszvezető. Mint a III. szakasz parancsnok-helyettese 1942. VI. 22-től teljesített szolgálatot a 105/11. tábori munkásszázadnál.

¹¹⁵ Hegedűs Mihály (Kiskunmajsa, 1899. X. - ?) szakaszvezető. 1942. VI. 22-től teljesített szolgálatot a 105/11. tábori munkásszázadnál.

¹¹⁶ Fülöp András (Battonya, 1914. XI. 13. - ?) szakaszvezető. Börcsök József örvezetőt, címzetes tizedest követően mint a III. szakasz parancsnoka 1942. VI. 20-tól teljesített szolgálatot a 105/11. tábori munkásszázadnál.

¹¹⁷ Börcsök József (Röszke, 1913. - ?) örvezető, címzetes tizedes. Többnyire a IV. szakasz parancsnok-helyetteseként vett részt 1942. IX. 20-tól a 105/11. tábori munkásszázad kötelékében a 2. hadsereg Don menti hadműveleteiben.

¹¹⁸ Börcsök Imre (Röszke, 1913. I. 7. - ?) tizedes, címzetes szakaszvezető. 1942. VI. 20-án Szegedre, a 40. kiegészítő parancsnokságra vonult be, innen Topolyára, majd Bilkérc, végül Kassán keresztül érkezett ki a 2. hadsereg hadművelési területére.

¹¹⁹ Veszprémy Dezső 1945. IX. 8.-án rögzített vallomásának alábbi részletéből határozottan érezhető vallatója ráhatása: „Elismerem, gyilkosa voltam századomnak, nem apja.” Csongrád Megyei Levéltár. Sz. M. B. IV. 5808./1950.

¹²⁰ Schwartz Endre (Szentes, 1909. - Jugyino környéce, 1942. XI. 28.)

szükséges volt nemcsak a jelentés, hanem a vonalbeli ezredparancsnokság hozzájáruló véleményezése, a felterjesztés I/b. (kémelhárító) vonalon, ezeknek az illetékes parancsnokok elé terjesztése, az illetékes parancsnok elrendelő határozata és annak felettese által leendő megerősítése.”¹²¹

A századparancsnokra kirótt halál-, majd életfogytiglani büntetés semmiképpen sem volt arányban cselekedeteivel, magatartásával. Alakulatánál olyan atrocitások és törvénytelenések, melyek a második világháború alatt egyes munkásszázadoknál főképpen a keleti hadszíntéren elfordultak, nem történtek. Keretlegénysége által végrehajtott esetleges sorozatos kikötések, indokolatlan verések vagy az ellátás terén elkövetett súlyos visszaélések igazolására nem akadt hitelt érdemlő tanú. A népbíróság is egész jelentéktelen visszaosságokat állapított meg esetükben. Veszprémy Dezső ugyan megpróbált valamiképp segíteni a reá bízott munkaszolgálatosok ellátásán, s a megerősítő erődítési munkálatok alól is igyekezett felmentetni századát, de a magyar hadsereg katasztrofális utanszállítási helyzete, az állandó élelmezési, ruházati s egyéb ellátási problémák alakulatát is érzékenyen érintették.

A századnál a késő őszi, téli hónapokban előfordult javarészt megfagyásos halálesetek arányukban semmivel sem haladták meg az első vonalakban küzdő gyalogsági alakulatoknál bekövetkezett hasonló személyi veszteségeket. Végelgyengülésben az arcvonalszolgálat alatt nem halt meg senki.

Jóllehet a 105/11. tábori munkásszázad parancsnoka és keretállománya a Don menti arcvonalszolgálat idején embertelen és kegyetlen viszonyokat, körülményeket a beosztott munkaszolgálatok kárára tudatosan nem idézett elő, az állomány kétszeri megtizedelése és 1943. januári tragédiája mégis megtörtént. A súlyos eset felelőssége túlságosan is összetett ahhoz, hogy csupán egy ember – talán a legártatlanabb – felett kelljen ítélni.

A 105/11. TÁBORI MUNKÁSSZÁZAD IGAZ ÉS VALÓSÁGOS TÖRTÉNETE 1942 OKTÓBERÉTŐL 1943 JANUÁRJÁIG

Előzmények a századparancsnokság átvételéig

1942. szeptember 23-án „SAS” behívóval behívtak a szegedi 40. bevonulási központhoz. Jelentkezésemkor másnap nyílt parancsral Kassára irányítottak, ahol jelentkezni tartoztam a VIII. közérdekű munkaszolgálatos zászlóaljnál. A VIII. közérdekű munkaszolgálatos zászlóalj parancsnokságán egy rendeletet közöltek velem, hogy 1 fő tisztet és 10 fő honvédet kell személyi pótlásul rendelkezésre bocsátaniuk a VII. hadtest-parancsnokságnak. A 10 fő beérkezéséig Kassán tartózkodtam. 1942. október 3-án egy futárvonattal indultunk a hadművelési területre. Október 7-én Kurszkba, 9-én Sztarij Oszkolba – itt levált a magammal hozott honvédek egy része –, 15-én Osztrogozsszkba és 17-én a VII. hadtest székhelyére, Karpenkovoba érkeztem. Itt jelentkeztem vitéz Hibbey Gusztáv ezredes¹²² úrnál (VII. hadtest műszaki parancsnoka), aki még aznap

¹²¹ Csongrád Megyei Levéltár. Sz. M. B. IV. 5808./1950. Dr. Jczerniczky Ákos védőügyvéd fellebbezése Veszprémy Dezső és társai elleni bűnügyben hozott N. b. 987/1945/ 68. számú ítélet ellen.

¹²² Hibbey Gusztáv (Budatin, 1891. VIII. 2. – Pöllau [Ausztria], 1945. IV. 1.) ezredes. 1939. X. 1-jétől Miskolcon, 1942. VI. 26-tól pedig a keleti hadművelési területen a VII. hadtest műszaki parancsnoki tisztségét töltötte be. 1943. XII. 1-jétől a Honvédelmi Minisztérium 42. osztályát vezette.

futárkocsin továbbirányított a 19. könnyű hadosztályhoz, ahol Molnár százados¹²³ úr, a 19. könnyű hadosztály műszaki parancsnoka közölte velem, hogy átveszem a tiszti és századparancsnok nélküli 105/11. tábori munkásszázad parancsnokságát. Másnap október 18-án mentem ki Ilinkára, ahol akkor a század tartózkodott.

A század általános helyzete a századparancsnokság átvétele idejében

A 105/11. tábori munkásszázad¹²⁴ 1942 októberében a 19. könnyű hadosztály védelmi sávjában, a 13. gyalogezred III. zászlóaljának alárendeltségében, annak védőkörletének kiépítésére volt rendelve. Szálláskörlete a zászlóaljparancsnokság harcálláspontja volt, ahol a munkaszolgálatosok részére egy volt iskolahelyiség, a keretlegénység részére egy lakóház szolgált szállásul. Október 8-tól itt munkában a század, mielőtt a hadtest székhelyén erdőkitermelő munkában vett részt. Tekintve, hogy a század az első vonal építésén dolgozott, azt éjjeli munka keretében végezte. Volt századparancsnoka otthon maradt, helyettese és számvivő altisztje pedig a századparancsnokságom átvétele előtt kórházba vonult, ahonnan ők a századhoz többé már nem tértek vissza. A századot ez idő tájban egy Kiss nevű őrmester¹²⁵ parancsnokolta, bár egy törzsőrmester is volt a századnál. Amikor október 18-án a századparancsnokságot átvettem, ehhez hasonló állapotok uralkodtak. Még ezt megelőzően hadbiztosi szemle volt a századnál, amely nagyobb arányú vizsszasságokat talált, többek között pénztárhányt, felesleges élelmiszerkészleteket, amelynek azon részeit, amit a keretlegénység nem tudott elrejtteni, lefoglalta.

Amikor a századparancsnokságot átvettem, a következő helyzetet találtam. A munkaszolgálatosok (210 fő) egy kb. 70-80 fő jól-rosszul, de inkább rosszul elhelyezésre alkalmas szoba iskolaépületben voltak bezsúfolva, a keretlegénység (23 fő) pedig egy kis parasztház szűk két szobájába, amely azután úgy nekem, mint legényemnek egész ilinkai tartózkodásunk ideje alatt szállásul szolgált. Ennek a háznak előtere volt a század raktárhelyisége, irodája és minden egyéb egy személyben, amely az esős idő során a ház többi részével együtt beázott. Ebben a házban a prices egyik sarka volt nekem is szállásom, teljes keretlegénységgel együtt. Mivel úgy a munkaszolgálatosok, mint a raktár és az iroda elhelyezése tarthatatlannak látszott, a legelső feladataim egyike volt jobb elhelyezésről gondoskodni. Mivel a zászlóaljparancsnokság több irányú intervencióim dacára sem tudott az eddigi birottakon kívül más lakhelyiséget rendelkezésre bocsátani, elhatároztuk, s azután a lehető legrövidebb idő alatt kivitelezünk először kettő, majd egy harmadik földalatti bunker építését. A szálláskörletünkől másfél kilométerre fekvő falun keresztül húzódtott arcvonalunk, ebből a faluból szereztük be a szükséges faanyagot és az arcvonalunkától naponta elvont 8-10 fő és a szolgálatmentes munkaszolgálatosok bevonásával hét nap alatt egy 60 és egy 40 személy befogadására alkalmas, kályhával is ellátott bunkert építettünk. Majd ezek befejezése után egy irodahelyiségnek alkalmas bunkert, ahol mód és alkalom kínálkozott a hetek óta teljesen elhanyagolt irodai és a gazdasági hivatal körül felgyülemlt munkák pótlására és elvégzésére.

A századnál első teendőim közé tartozott Kiss őrmester leépítése is, akit odaérkezésem után négy nap múlva – mivel egészségére is panaszkodott – a zászlóaljorvossal kórházba utaltattam.

¹²³ Molnár Géza (Jánosháza, 1903. III. 28. – ?) százados, 1942. X. 30-tól őrnagy. 1942. IV. 31. és 1943. V. 4. között a 2. hadsereg hadművelleti területén a 19. könnyű hadosztály műszaki előadója (nem parancsnoka) volt. A második világháború utolsó időszakában 1944. VIII. 24. és X. 15. között Pálháza környékén a 704. újonc munkászászlóalj parancsnokaként az erődítési munkálatokat irányította, ezt követően Gödöllő környéki fogságba eséséig mint a 8/II. zászlóalj parancsnoka vett részt a főváros körüli harcokban. 1948. VI. 6-án tért vissza a szovjet légervilágból.

¹²⁴ A 105/11. tábori munkásszázad 18 és 42 év közötti munkaszolgálatosai elsősorban a Bácskából, Szeged környékéről, a Duna–Tisza közéről, illetve Kárpátaljáról, kerctállományának tagjai pedig szintén Szeged, valamint a Duna–Tisza köze vidékéről származtak. 1942. július első hetében kellett Topolyára bevonulniuk. A század parancsnoka kezdetben Versecg Gyula tartalékos hadnagy volt, majd 1942. szeptember elejétől Gaál János hadapród őrmester vette át az alakulat parancsnokságát. (Személyükre vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal.) Mielőtt a század 1942. IX. 20-án az oroszországi hadművelleti területre elindult volna, nyolc héten át a kárpátaljai Bilken erődítési munkálatokat végzett.

¹²⁵ Kiss Dezső őrmester személyére vonatkozólag, aki a századnál kezdetben a szolgálatvezetői beosztást töltötte be, nem rendelkezünk adatokkal.

A szolgálatvezetői tisztséget és helyettesítésemet Talpai törzsőrmesterre¹²⁶ bízam. Máskülönbön érintetlenül hagytam mindenkit minden olyan beosztásában, amit azelőtt viselt. A gazdasági hivatal összes dolgait és ügyeit egy Goldstein nevezetű munkaszolgálatos¹²⁷ végezte. A század irodájában Dr. Schossberger Tibor¹²⁸ és Dr. Mezei Miklós¹²⁹ munkaszolgálatosok voltak foglalkoztatva, mint írnokok. A századnál rendszeresített 9 országos járműnek is zömében munkaszolgálatos kocsisai voltak. Ezek mellett majdnem kezdettől fogva két cipész és egy szabó a századon belül mesterségét folytatta.

A századommal történt közelebbi megismerkedés alkalmával a század egész további életére rendkívüli befolyással és hatással volt Dr. Auspitz István¹³⁰ zombori orvos-munkaszolgálatossal való megismerkedésem, aki már addig is a század lelke és legderekből munkaszolgálatosa volt, s ahogy képességeiről, egyenes jelleméről, becsületességéről, rendkívüli erélyéről, megbízhatóságáról s a későbbiek folyamán nem mindennapi orvos tudásáról meggyőződtem, bizalmamba fogadtam, és személye jelentette az állandó élő kapcsolatot közttem és századom között. Mondhatni kezdettől fogva – amióta közelebbről megismertem – nem volt olyan dolga a századomnak, amely munkaszolgálatosaimat érintette, hogy azt előzőleg velem meg ne tárgyaltam, tanácsát ki ne kértem volna. Az ő személye a századnál töltött egész idő alatt rendkívüli szolgálatot tett nekem a századom irányításának és vezetésének a munkaszolgálatosokat érintő minden ágában. Ő századparancsnokságom átvételének 2-3. hetétől kezdve kizárólag orvosi munkát végzett, s mivel hazulról jól felszerelt gyógyszerzárral és orvosi segédeszközökkel rendelkezett, felbecsülhetetlen szolgálatot tett a század egészségi állapotának a hasonló körülmények között szolgáló századoknál uralkodó állapotok felülmúlásában.

Ebben a kezdeti stádiumban két vonatkozásban ragadtam teljesen magamhoz a rendelkezés és irányítás jogát. Az egyik a kivonuló század összeállítása, a másik a század élelmezése volt. Már a kezdet kezdetétől fogva a leglekiismeretesebben és mindenre kiterjedő figyelemmel történt a kivonuló század összeállítása. Minden nap először papíron fektettük le azt a számot, később naponta nevenként határoztuk meg azt, hogy kinek kell kivonulnia. Ezen a megbeszélésen majd minden napon Talpai törzsőrmester, mint szolgálatvezető, a kivonulást vezető és kísérő tiszt, Auspitz dr., mint orvos s mint az egész század bizalmasa és összekötő kapcsa és az egyik írnok vett részt. A kivonuló létszám összeállítása minden alkalommal az összes jelenlévők meghallgatása, a gyengélkedő könyv és a körülmények adta lehetőségek figyelembevételével történt.

A század pontos kivonuló létszámát, majd később névsorát megkapta a szolgálatvezető törzsőrmester és a kivonulást vezető tiszt.

A másik dolog, amibe kezdettől fogva belefolytam és azt teljes eréllyel személyesen irányítottam, a század élelmezése volt. Az élelem felvételezését a századparancsnokság átvétele előtt is és utána is Börcsök Imre tizedes és Goldstein munkaszolgálatos közösen végezte. A felvételezett élelmiszerről közösen tettek a felvételező könyv alapján jelentést, és az élelmiszerraktárt is közösen kezelték. A napi menü összeállítása kettőjük s az egyik munkaszolgálatos szakács jelenlétében történt. Amikor egy alkalommal meggyőződtem, hogy Börcsök tizedes nem az előírásnak megfelelő s nem az általam elrendelt mennyiségű élelmet adta ki, hanem feleslegesen tartalékol, és egy másik alkalommal (a század llinkáról való elköltözése alkalmával) a század élelmezéséről nem megfelelően gondoskodott, őt – a közben teljesen tisztakezünek és becsületesnek ítélt Hegedűs József tizedessel¹³¹ – leváltottam.

¹²⁶ Talpai János (Ótelek, 1899. V. 11. – ?) törzsőrmester. 1942. VII. 25-én vonult be a 105/11. tábori munkásszázadhoz Topolyára. Innen a kárpátaljai Bilkérc irányították, ahol a százada parancsnok hiányában cródi-tési munkálatokat végzett. Alakulatának parancsnokságát a keleti hadművelti területre vezénylést megelőzően ő látta el. A Don menti arcvonal mögött százada szolgálatvezetője volt. A Veszprémi Dezső és társai elleni 1945/48 évi szegedi népbírósi per során mint tanút hallgatták ki.

¹²⁷ Goldstein Béla (Újvidék, 1916. – ?) 1943. I. 17-én szovjet fogságba esett.

¹²⁸ Dr. Schossberger Tibor (Titel, 1909. – ?) 1943. I. 17-én szovjet fogságba esett.

¹²⁹ Dr. Mezei Miklós (Zombor, 1916. II. 1. – Jugyino, 1942. XII. 19.) Az 1942. XII. 19-én végrhajtott második megtizedelés áldozata lett.

¹³⁰ Dr. Auspitz István (Zombor, 1912. – ?) Alakulata 1943. január 17-én megkezdett visszavonulása során nyoma vesztett. Arra vonatkozóan, hogy fogságba esett-e, vagy még a visszavonulás alatt halt meg, nincsenek adataink.

¹³¹ Hegedűs József (Szentmihálytelek, 1914. I. 14. – ?) tizedes. 1942. VI. 22-től teljesített szolgálatot a 105/11. tábori munkásszázadnál. A Veszprémi Dezső és társai elleni 1945/48 évi szegedi népbírósi per során mint tanút hallgatták ki.

A század Ilinkán, a 19. könnyű hadosztály kötelékében a 13/III. zászlóalj alárendeltségében

A század a 13/III. gyalogzászlóalj alárendeltségében, a zászlóalj parancsa szerint naponta fél 3-kor állt össze, és ekkor a naponta küldött létszámjelentés alapján a 13. gyalogezred árkászszázadának különítménye vette át még a szálláskörletében. Én – hacsak valami egyéb fontosabb ügyben akadályozva nem voltam – minden kivonulásnál s azt megelőző összeállásnál jelen voltam, akadályoztatásom esetében Talpai törzsőrmester helyettesített.

A század munkája a 13/III. zászlóaljnál az első vonalbeli állás megerősítése volt. Mivel ezt a védelmi szakaszt a gyalogezred a németektől vette át, és hogy azt megelőzően ezen a terepen műszaki zárrakkal megerősített harcok folytak, az itt végzett munka, mint a századra, mint a zászlóaljra veszélyes volt. Feladata volt spanyolbakok és drótkadályok készítése és az állások elé való helyezése, az aknazárt telepítő árkások után aknarakodás s általában az első vonal erősítésére szükségessé vált feladatok. Ugyancsak ezen védelmi szakaszon a 105/11. tábori munkásszázadon kívül még három másik munkásszázad dolgozott a 13. gyalogezred II. és III. zászlóaljai védelmi munkálatainál. A század ezt a munkát alkonyattól virradatig végezte. Délután 3-kor vonult ki és reggeli 5-kor tért vissza.

A század első veszteségei ezekre az időkre estek. Október 20–26. között a nagyon mozgalmas arcvonalszakaszon egyik éjjel orosz katonák megtámadták és kiemelték a gyalogzászlóalj egyik nehézpuskás állását és a nehézpuskán kívül az állásban tartózkodó rajparancsnok-helyettes, a puskakezelő két honvédet és az ott dolgozó három munkaszolgálatos¹³² foglyul ejtették.

Ezt az esetet követő két vagy három napra a németek által valószínűleg aláaknázott terepen századomat felrobbant aknától egy tömegszerencsétlenség érte, mely alkalommal két munkaszolgálatosa¹³³ a századnak meghalt, egynéhányan súlyosabban s kb. 8 munkaszolgálatos könnyebben megsebesült. A meghalt két munkaszolgálatost másnap Auspitz dr. által felvett halottkémi jegyzőkönyve alapján jelenlétben temették el az ilinkai hősi temetőben. A súlyos sebesülteket a zászlóalj orvosa¹³⁴ a 19. egészségügyi oszlophoz továbbította, a könnyebb sebesültek pedig férőhely hiányában a századnál maradtak. Ez az arcvonalszakasz rendkívül élénkségénél fogva sok hősi halottat és súlyos sebesülteket adott a hadseregnek. A 13. gyalogezrednél eltöltött egy hónap alatt az ezred árkászszázadának két parancsnoka és kb. 15 katonája repült a levegőbe és halt meg ismeretlen helyű vagy saját erőink által telepített aknától.

Még egy alkalommal történt a századnál aknaszerencsétlenség. Ez alkalommal egy munkaszolgálatos alatt robbant akna, de csodával határos módon ennek a munkaszolgálatosnak az ijedtségen kívül nem történt semmi baja.

A század a 13/III. zászlóalj 6,5-7 kilométer szélességű sávjában két helyen dolgozott, felváltva egy másik munkásszázaddal. A veszélyesebb zónába a nagy szerencsétlenség után közbenjárásomra a zászlóaljsegédtiszt¹³⁵ többé nem az én, hanem a másik alárendelt századát küldte, melyet ott, azon a helyen, ahol a közelmúltban az enyémet, a rákövetkező napokban a miénkéhez képest sokkalta nagyobb tömegszerencsétlenség (15 halott és 20 sebesült) érte. Így sikerült meggátolni ezután több mint egy hónapig minden további veszteséget a századnál.

Ebben az időszakban most már részleteiben is megismerni kezdvén a század szükségait és hiányait, két alkalommal jártam el a hadosztálynál a század érdekében. Ekkor már megkezdtük a télre való készülődést. Ezt a munkásszázadot példátlan gondatlansággal nemhogy hazulról a kiindító parancsnokság vagy egyenként (ki-ki sajátmagát) meleg holmival fel nem szerelte, hanem

¹³² A 105/11. tábori munkásszázadnál 1942. X. 26-án hat munkaszolgálatos esett fogságba. Fischer Zoltán (Péterréve, 1904), Horovitz Árpád (Szabadka, 1903), Holländer György (Szeged, 1915), Kohn Rezső (Temesvár, 1899), Lositz Miklós (Bezdan, 1904) és Platzer Zoltán (Tiszabó, 1906) 6–7. számú Veszteségi lajstrom.

¹³³ Az 1942. X. 28-i aknarobbanás következtében Fried Dániel (Ceglédbercel, 1905) és Szántó László (Kiskunfélegyháza, 1913) halt meg a 105/11. tábori munkásszázadnál. 6–7. számú Veszteségi lajstrom.

¹³⁴ Dr. Kovács Gyula (Nyárasd, 1912. V. 13. – ?) tartalékos orvos zászlós. Mint a 13/III. zászlóalj vezető orvosa 1942. VI. 16-tól látott el frontszolgálatot a 2. hadsereg hadművelleti területén. 1943. I. 16-án Málaszobodánál fogságba esett, ahonnan 1947. VI. 14-én tért vissza.

¹³⁵ Alpári Károly (Szilvásvárad, 1914. VII. 28. – Budapest [Kecskemét?], 1958. III. 1.) tartalékos hadnagy, 1943. VIII. 1-jétől tartalékos főhadnagy. Mint a 13/III. zászlóalj segédtisztje 1942. VI. 15. és 1943. I. 28. között részese volt a 2. hadsereg keleti hadszíntéri hadműveleteinek. Ezt követően 1943. III-ig hadikórházban ápolták. 1945. IX. 30-tól 1947. VII. 1-jéig szovjet fogságban volt.

még az előírásos kincstári bakancsokat sem kapta meg a század. Az orosz ősz és sár pedig ette a lábbelit. A hadosztály hadbiztosa¹³⁶ pedig nekem mindössze 10 kilogramm talpbőrt utalt ki, amely a nemsokára bekövetkező télben a legcsekélyebb igények kielégítésére is majd semminek bizonyult. Második alkalommal pedig a tömegszerencsétlenségre való hivatkozással kértem Molnár százados úrtól, a hadosztály műszaki parancsnokától századomnak a gyalogezred alárendeltségéből való kivételét, s ha lehetséges, önálló munkakörben való alkalmazását.

Ennek meg is volt az eredménye. Egyedül Molnár százados úrnak köszönhető, hogy 1942. november 1-től kivonták a századot a zászlóalj alárendeltségéből, és szálláskörletének megtartása mellett közvetlen az első vonal mögött húzódó és már három másik munkásszázaddal munkába vett harckocsiarok ásására használták fel, elhagyott munkánkba pedig hátulról új munkásszázadot rendeltek ki. November 1-től 15-éig, tehát két hétig dolgoztunk ezen a munkaterületen, amelynek nagy előnye volt, hogy fedett terepek lévén, nappal dolgozhattunk, és hogy munkánkba a hadosztály műszaki parancsnokán kívül más nem szólt bele. Ezt a munkát majdnem kizárólag személyesen vezettem és irányítottam.

Közben megkezdtük szálláskörletünknek és életünknek télire való berendezését. A harcvonalat képező faluból a zászlóalj engedélyével naponta több szekérral fát s az elhagyott falu bevetett földjéből kitermelt burgonyát, répát és tökököt tároltunk. A század konyhája naponta vagy egy-egy kocsirakomány krumplit kapott (akkor a felvételezett ebéd tartalékolása mellett), vagy a kapott élelem pótlására 2-3 zsákkal s emellett télre fokozatosan kb. 20-30 mázsát vermeltünk. A század 18 lovának pedig, mivel a hadművelleti területen egy szem szemes lótapot sem utaltak ki, a tarlóról learatott búza- és rozskalászközből tároltunk télire a legszükségesebbet.

1942. november 8-9. körül kapta a századom a VII. hadtest parancsát, amely november 15-ével a 19. könnyű hadosztály alárendeltségéből kivonja és téli szálláskörletbe utalja. Téli szálláskörletül a század részére Osztríe Mogilt jelölte ki. (Ez a falu a hadtestszékhely Karpenkovótól a Don vonalában délre, 18 kilométerre fekvött.) A rendelet intézkedett szálláscsinálók kiküldéséről és a század anyagának a lovai rossz állapota miatt kisebb teherrel való fokozatos átköltöztetéséről. E parancs után Kánai József szakaszvezető parancsnoksága alatt 2 honvéd és 10 fő munkaszolgálatos elvonult 5-6 országos járművel a téli szálláskörletbe a szállás elkészítésére. A tervezett első fordulóval az élelmraktárunk nagy része, a felesleges vonat- és műszaki anyag és egy kocsira való burgonya került elszállításra.

A század lovai azonban már az alig 5-6 mázsával terhelt kocsikat is alig bírták a kijelölt 70-75 kilométer távolságban fekvő helyre elvontatni, mert útközben 3 ló megdöglött. A közben hírtelen beállott erős tél, hó és fagy pedig a nem megfelelő istállózású többi lovait is kikezdté, úgyhogy rövid időn belül 6-7 volt a század lövészetése, amihez azután a meg nem felelő táplálkozás is hozzájárult.

1942. november 14-én délután külön futárral hozott parancsot kapott a század, hogy a 19. könnyű hadosztálynál végzett munkáját hagyja abba és téli szálláskörlete helyett azonnal a 23. könnyű hadosztály alárendeltségébe vonuljon, ahol Novák őrnagy¹³⁷ úrtól (23. könnyű hadosztály műszaki parancsnoka) kapja majd a további parancsot.

Egynapi pihenés, készülődés és csomagolás után 1942. november 16-án hajnalban elhagyta a század a 19. könnyű hadosztály területét és a szomszédos, tőle délre fekvő 23. könnyű hadosztály alárendeltségébe lépett. Én mint századparancsnok parancsért, majd szálláskészítés végett két honvéd kíséretben előmentem, és Novák őrnagy úrtól a század részére az 51. gyalogezredbe tartozó egyik zászlóalj, név szerint a 31/III. zászlóalj védőkörletének építési feladatát, szálláskörletül pedig ugyancsak a zászlóalj-parancsnokság faluját, Jugyint kaptam.

¹³⁶ Dr. Sárvári Imre (Sárospatak, 1902. IX. 2. – Miskolc, 1964.) hadbiztos százados. Mint a 19. könnyű hadosztály vezető hadbiztosa 1942. VII. 18-tól 1943. III. 1-jéig vett részt a 2. hadsereg keleti hadszíntéri hadműveleteiben.

¹³⁷ Novák Ferenc (Nagymágocs, 1904. XII. 5. – ?) őrnagy. A 2. hadsereg oroszországi hadművelési területén 1942. VI. 18. és X. között a 107. utászszázad parancsnoki, ezt követően 1943. II. 12-ig a 23. könnyű hadosztály műszaki parancsnoki, IV. 1-jéig a IV. utászszázad parancsnoki, végül V. 1-jéig pedig a 12. könnyű hadosztály műszaki parancsnoki teendőit látta el. Újabb frontszolgálatát során Kárpátalján és a Felvidéken, 1944. IX. 23-tól XII. 1-jéig az V. hadtest műszaki parancsnoka volt, ezután 1945. III. 15-ig pedig mint törzstiszt az 1. hadsereg műszaki parancsnoka mellé osztották be.

1942. november 15-től Jugyinoban

A 2. hadsereg arcvonalának legdélibb szakaszát védte a 23. könnyű hadosztály. Ennek a hadosztálynak – a fenti időpontot közvetlen megelőzően – akkora védelmi sáv jutott, hogy egy gyalogzászlóaljára ebből 9-10, de néhol még 11-12 kilométer védelmi vonal esett. 1942. november elején a hadsereghez csatlakozó olasz részek¹³⁸ feltöltése után szűkítették a hadosztály sávját, és így vált szükségessé a teljesen laza – néhol még az egyes előőrs-állásokat futóárokokkal sem összekötött – vonalnak a kiépítése. Novák őrnagy úr közölte velem, hogy a legkomplettebb, legerősebb és legjobbnak bizonyult munkásszázadot kapta általam.

A század Jugyinoba még aznap este egy napi menet után bevonult (menetteljesítmény 23 kilométer), s mivel ez a falu nagyobb volt, bár az utolsó házig túlsúfolt, sikerült a zászlóaljparancsnokságtól a falu egyik szélén hét házból álló körletet kapnia. Őt házat kaptak ebből a munkaszolgálatosok, egy a századparancsnok, a szolgálatvezető, a felvételező lakóháza, irodahelyisége és élelmiszerraktára lett, a hetediket pedig a keretlegénység többi tagja kapta.

A századnak ez az új beosztása a legnehezebb feladatokat hozta magával. Nem is a hevenyészett állások gyors kiépítése jelentette a legnagyobb nehézséget, hanem az a körülmény, hogy a Dontól – amely a falutól légvonalban 4 kilométerre volt – ez volt az egyetlen falu. A zászlóalj védelmi sávjá pedig egyes helyein, ahol a századot munkába állították, 6-7 kilométerre feküdt a szálláskörlettől. S ekkor már teljes erejével beköszöntött az orosz tél. Majdnem nap-nap után hullott a hó, és ez fokozatosan mind nagyobbra növelte a – különösen tarlón keresztüli – közlekedést már kezdetben is erősen gátoló hótakarót.

Első utam a hadosztálynál itt is a vezető hadbiztoshoz¹³⁹ vezetett, akinek több mint egy órai kihallgatáson adtam elő azokat a nehézségeket, melyekkel az adott körülmények között megbirkóznunk kellett. A munkaszolgálatosoknak nincs megfelelő lábbelijük, téli felszerelésük, nincs lótap, a lovak teljesen erőtlenek, még a négy kilométerre levő felvételező helyről sem képesek a szükséges felvételezés lebonyolítására, a keretlegénység téli felszerelését a hadsereg hadbiztoság – tőlünk 250 kilométerre – a sztarij oszkoli hadsereg-ruharaktárából utalta ki. Az eredmény semmi volt. Mindössze az a parancs, hogy minden panaszomat foglaljam írásba és terjesszem fel a hadosztály hadbiztosához, hogy ő továbbterjessze, bár ettől sem bízott sok eredménnyel. Ígéretet kaptam arra is, hogyha az OMZSA¹⁴⁰ téli ruha küldeménye a hadtesthez kérkezik, soron kívül fogok kiutalást kapni. A 23. könnyű hadosztálynál töltött másfél hónap alatt a sűrűtől szükség okából ezen első látogatásomat 4-5 alkalommal kellett megismételnem. A század jó szónál egyebet azonban ezeken az alkalmakon sem kapott. Egy ilyen látogatásnak volt az eredménye – mivel egy korábbi hadseregpáncs lóelhullásokkal kapcsolatban a parancsnok legszigorúbb fegyelmi és anyagi felelősségét állapította meg –, hogy miután a hadosztály semmi néven nevezett lótapot kiutalni nem tud, s miután a század megmaradt lovait egyébbel, mint zsuppszalmával látáplni nem tudja, a hadosztály szállásmesterének¹⁴¹ parancsára elrendelte a század lovainak a hadosztály vezető állatorvosával¹⁴² való felülvizsgálatát, az ő betervezett véleményes jelentése után pedig három kivétellel kényszervágását és a fokozatosan levágott lovak húsának a mun-

¹³⁸ A 2. hadsereg legdélibb arcvonalszakaszát védő 23. könnyű hadosztálytól jobbra a Don mentén az olasz 8. hadsereg seregtestei – legészakabbra a Tridentina hadosztály alakulatai – védkeztek. 1942. december közepétől az olasz 8. hadseregből már csak az Alpini hadtest tartotta doni állásait, mert a másik két hadtestet a december 16-i szovjet támadás 100-200 km-rel nyugatabbra vetette vissza.

¹³⁹ Dr. Hartvánszky Pál (Aszód, 1907. VI. 1. – Melbourne, 1971.) hadbiztos százados, 1944. I. 1-jétől hadbiztos őrnagy. Mint a 23. könnyű hadosztály vezető hadbiztosa 1942. VI.-tól vett részt a 2. hadsereg oroszországi hadműveleteiben. Az 1943. januári szovjet hadműveletek megkezdése előtt szabadságra a hátszágba távozott.

¹⁴⁰ Országos Magyar Zsidó Segítő Akció.

¹⁴¹ Maklár Aladár (Budapest, 1911. IV. 16. – ?) vezérkari százados, 1944. XI. 1-jétől vezérkari őrnagy. A 2. hadsereg oroszországi hadművelési területén 1942. VII. 17. és 1943. VI. 7. között a 23. könnyű hadosztály anyagi vezérkari tisztii teendőit látta el, a tordai harcok során 1944. IX. 1. és XI. 1. között pedig a 2. tábori hegyi pótbandár vezérkari főnöke volt.

¹⁴² Dr. Petri Viktor (Stósz, 1900. X. 23. – Budapest, 1979. II. 19.) állatorvos őrnagy. Első frontszolgálatát során, 1942. V. 1. és 1943. VI. 6. között a keleti hadszíntéren a 23. könnyű hadosztály, a második alatt 1944. VII. 15. és 1945. III. 29. között a Kárpátokban és a Felvidéken pedig a 6. gyaloghadosztály vezető állatorvosi teendőit látta el.

kaszolgálátosokkal való elfogyasztását. Ez a hadbiztosi rendelet megengedte a naponta kiadható húsmennyiség felemelését és egyúttal a keretlegénység részére a 23. ellátó oszloptól a marhahús további kiszolgálátását és felvételezését. Ettől az időponttól kezdve engedélyeztem a keretlegénység külön konyháját.

A század munkaszolgálátosai ezen idő alatt a legnehezebb körülmények között végezték munkájukat. Dr. Auspitz pedig emberfeletti munkát végzett, hogy a megerőltető menetek miatt is erősen legyengülni kezdő században az erőt és a lelket tartsa. Több irányban igyekeztünk az adott lehetőségek keretén belül segítségre sietni. Egyikben dr. Loschdorfer orvos zászlónak,¹⁴³ a zászlóalj orvosának közbenjárására sikerült a zászlóalj parancsnokának még egy lakóházat kapni, melyet szálláskörletünk közelében ürittetett ki részünkre. Ezt gyengélkedő szobának rendeztük be, amely állandóan 18 fekvőbeteg részére nyújtott a lehetőségekhez képest jó, elkülönített és meleg elhelyezést. Azután fokozatosan leépítettük a zászlóalj minden figyelmeztetése ellenére a kivonuló létszámot. A zászlóalj orvosa által megállapított gyengélkedőkön kívül naponta dr. Auspitz előterjesztésére kezdetben 3-4, később 5-6 rászorult munkaszolgálátosnak engedélyeztem szolgálátmentességet. Bevezettük a napos-ügyeletes szolgálátot újra – tilalom ellenére –, amely a legerősebb és a legszorgalmasabb munkaszolgálátosoknak adott kb. kéthetenként sorra kerülő pihenőnapot. A hadosztály műszaki parancsnoka, Novák őrnagy úr pedig hat hét alatt háromszor engedélyezett minden alkalommal külön előterjesztett kérelem alapján a századnak pihenőnapot. A hadosztály vezető orvosa, dr. Jeney őrnagy¹⁴⁴ úr pedig személyes kérelemre engedélyt adta, hogy az általa meghatározott gyógy- és kötszereket az ezred vezető orvosa saját nevében a részünkre igényelje és felvételezze. Ez a tény egyedülálló maradt az egész 2. hadseregnél, hogy munkásszázadot gyógy- és kötszerekkel elláttak. Ez volt az egyetlen, amiben – bár nagyok voltak itt is szükségleteink – hiányt nem szenvedtünk. A mind erőteljesebben beálló tél az egész VII. hadtestnél utánpótlási zavarokat okozott, aminek következtében élelemellátásunkban zavarok keletkeztek, és december hónapban nem volt olyan felvételezésünk, amikor vagy ezt, vagy azt a járandóságunkat teljes egészében megkaptuk volna. Egy héten keresztül pedig felére csökkentették kenyér fejadagjainkat is. A gyalogzászlóaljak velünk szemben előnyösebb helyzetben voltak, mert raktárunkban 14 napi szabvány tartalék adag volt, s ők engedéllyel a hiányokat onnan pótolták. A századnak – bár ezt hazulról hoznia kellett volna – hiányzott, élelemfeleslege pedig a téli szálláskörleten volt. Később azonban mégis sikerült a nyomasztóvá váló szükség idején a zászlóaljtól kapott járművön egy kocsit élelmet visszahozatni.

Még egy eredmény volt – Novák őrnagy úr részéről, aki egész szolgálátunk ideje alatt a legnagyobb megértést tanúsította a századdal szemben –, hogy decemberben az erős hótorlaszok eltakarítására a falu kijáratainál és a hadosztályhoz vezető út Jugyinohoz közelebb eső szakaszán – bár más munkaerő is állt volna e munka elvégzésére – a századomnak egy-egy részét rendelte ki, amely összehasonlíthatatlanul könnyebb munkát jelentett az első vonal építési munkáinál.

A század kétszeri megtizedelése és előzményei

A 2. hadsereg 1. b. osztályának szeptember hónap végén kiadott egy rendelete intézkedett, hogy a hadsereg kötelében szolgálátot teljesítő munkásszázadokat, amennyiben körükben szökés történik, a tábori bíróságok¹⁴⁵ tömegbüntetésül meg fogják tizedelni. Kötelezővé tette ez a rendelkezés ennek a parancsnak az egész század előtt havonta kétszer való felolvasását és iskoláztatását, továbbá az előforduló eseteknek az illetékes hadbírószághoz azonnali és közvetlen jelentéstételét.¹⁴⁶

¹⁴³ Személylrc vonatkozóan adatokkal nem rendelkezünk.

¹⁴⁴ Dr. Jeney Béla (Fehérgyarmat, 1901. III. 7. – ?) orvos őrnagy. 1942. VII. 1-jén mint a 21. gyalogezred vezető orvosa vonult el a keleti hadszíntérre. XII. 1-jétől vette át a 23. könnyű hadosztály vezető orvosi teendőit, miután elődjét, dr. Vissy Károly (Vajszka, 1895. VIII. 22. – ?) orvos alczredest a VII. hadtest vezető orvosává nevezték ki.

¹⁴⁵ A 2. hadseregnél magának a hadseregnak, a három hadtestnek és – az 1. tábori páncélosadosztályt is beleszámítva – a 10 hadosztálynak is egymástól független, önálló tábori bírósága volt.

¹⁴⁶ Gyimesy Ernő (Gyulafehérvár, 1888. IX. 17. – Budapest, 1957. III. 6.) altábornagy, aki 1942. V. 21. és 1943. I. 2. között a keleti hadszíntéren a VII. hadtest parancsnoka volt, Veszprémy Dezső perének 1948. február 18. és 20. közötti főtárgyalásán a tizedelés elrendelésével kapcsolatban az alábbiakat nyilatkozta: „Ezt azért

1942. november 20–25. között történt, hogy egy reggel a kivonulást vezető tisztos – név szerint Fülöp András szakaszvezető – jelentette, hogy egy Weisz Adolf¹⁴⁷ nevezetű munkaszolgálatos a vonalban eltűnt, egy másik¹⁴⁸ pedig félig fagyott állapotban kinn a vonalban maradt. E jelentésselre azonnal intézkedtem egyrészt a kinn maradt munkaszolgálatos beszállítására, másrészt a zászlóaljnál az eltűnt munkaszolgálatos keresésére. Ugyanakkor a századtól is Horváth honvéddel egy járőr ment ki az eltűnt munkaszolgálatos felkutatására. A tárgyban érdemleges mondanivalót adni tudó összes honvéd és munkaszolgálatos kihallgatása után a következő kép alakult ki. Egy kb. 10 főből álló csoportban két bunkert összekötő futóárkon dolgozott Weisz Adolf, akikkel annak a rajnak a parancsnoka rendelkezett, akinek a sávjába esett a kiánsni rendelt futóárok. Éjfél tájban a munkaszolgálatosok már nagyon átfázva és a munkával majdnem elkészülve arról beszélgettek, hogy szólni kellene a tizedes úrnak, biztosan elengedné őket. Weisz Adolf vállalkozott arra, hogy ő fog szólni a tizedes úrnak, és el is indult a tizedes bunkerje felé. Kilenc társa kb. félóraig várakozott, s miután Weisz Adolf nem tért vissza, közösen elmentek és jelentették, hogy a kiszabott munkával elkészültek. A tizedes rajparancsnok megnézte a munkájukat, és azzal, hogy a gyűjtőhelyre bevonulhatnak, elbocsátotta őket. Akkor érdeklődtek, hogy nem látta-e egyik társukat, akit hozzá küldtek. A tizedes azt válaszolta, hogy nála nem járt senki. Erre ők bevonultak a gyűjtőhelyre, megkérve a tizedest, ha látja, küldje utánuk. A gyűjtőhelyen jelentették Fülöp szakaszvezetőnek, hogy Weisz Adolf hiányzik közülük, de mivel a 15-20 fokos hidegben az egész század annyira át volt fagyva, és hogy előttük még kb. 5 km-es út állt, és abban a hiedelemben, hogy Weisz Adolf önkényesen egyedül hazatért, a század szálláskörletébe Weisz Adolf nélkül visszaindult. Weisz Adolf azonban nem érkezett haza. Az ez ügyben kihallgatott rajparancsnok tizedes is megerősítette a Weisz Adolfal együtt dolgozott munkaszolgálatosok vallomásait. Ebben az időben az ezredparancsnok¹⁴⁹ úr rendelkezése folytán minden este hat órakor az ezredparancsnokságon – Hvoscevatkán – a század részére is eligazítás volt. Az esetet követő nap esti eligazításánál az ezredparancsnok úr tölem szóbeli jelentést kért az eltűnt munkaszolgálatosról, és egyben utasította a zászlóalj segédtisztjét, hogy a zászlóalj egész körletében tegyen meg minden lehetőt az eltűnt munkaszolgálatos felkutatására. A zászlóalj segédtisztjének másnap esti jelentése alapján – hogy a zászlóalj semmi nyomra nem akadt – az ezredparancsnok úr parancsot adott nekem egy – a munkaszolgálatos eltűnésének körülményeiről szóló – tényvázlat felvételére és annak a zászlóaljon keresztül parancsnokságához való felterjesztésére. A kapott parancs értelmében készült tényvázlat tartalmazta a kihallgatott jelentéseket – Fülöp szakaszvezető, a Weisz Adolf munkaszolgálatos társai és a zászlóaljbeli tizedes – vallomásait, végén a századparancsnoki véleményezéssel, hogy a teljesen átfázott munkaszolgálatos valószínű egyedüli hazatérése közben eltévedt és az ismeretlen és szabdalt (erdőkkel és horhosokkal szagdagott) terepen, éjszaka, hóviharban szerencsétlenül járhatott. Kísérőirattal, mely a felvett jegyzőkönyv felterjesztésének tényét tartalmazta, továbbítottuk ezt az 51. gyalogezred-parancsnokságnak.

Az esetnek sem én, sem a század semmi különösebb jelentőséget nem tulajdonított. Sokkal inkább megrázta az a körülmény, hogy mind gyakrabban fordult elő, hogy egyes munkaszolgálatosok a vonalból annyira átfagyva kerültek hátra, hogy dr. Auspitz hat hét alatt kb. 10-12 esetben állapított meg kivonult munkaszolgálatosoknál lehülést által beállott halált.¹⁵⁰ Halottainkat az ez-

---

rendelték el, mert miután a munkaszolgálatosok az oroszokhoz átszöktek, azok mindent megtudtak. Én erről a rendeletről a vezérkari főnök referálása alkalmával szereztem tudomást, és a vezérkari főnöknek joga volt arra, hogy ilyen rendeletet adjon ki... A megtizedelés elrendelése nem a tábori bíróságok hatáskörébe tartozik, ez nem bírósági eljárás, azt az illetékes parancsnok rendelhetette el... A tizedelésre vonatkozó intézkedés csak a munkaszolgálatosokra vonatkozott...” Csongrád Megyei Levéltár. Sz. M. B. IV. 5808./1950. Jegyzőkönyv a szegedi népbíróságnak Szegeden 1948. II. 18-20-ig tartott nyilvános főtárgyalásról.

¹⁴⁷ Weisz Adolf (Miskolc, 1908. – ?) A korabeli ún. veszteségi kartonján az alábbi szerepel: „eltűnt 1942. november 28.-án.” Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Központi Irattár. Veszteségi kartonok.

¹⁴⁸ Lásd a 10. jegyzetet (Schwartz Endre).

¹⁴⁹ Az 51. gyalogezred parancsnoka az 1942. július eleji elvonuláskor Zendy Károly (Novska, 1893. X. 2. – ?) ezredes volt, majd december 6-tól Bankó Dániel (Vlasenica, 1896. IX. 17. – ?) alezredes (1944. VII. 1-jétől ezredes) vette át tőle a parancsnokságot.

¹⁵⁰ 1942 novembere és decembere között – a 7. és 8. számú Veszteségi lajstrom alapján – az alábbi munkaszolgálatosok haltak meg a 105/11. tábori munkásszáznál: Berger József (Bélzerénd, 1913) (megfagyott), Fein Adolf (Szatmárnémeti, 1913), Glück Mór (Felsőjózsa, 1912) (megfagyott), Hauer Mihály (Kiskunmajsa, 1905)

redparancsnokság harcálláspontján – Hvoscevatkán – fekvő hősi temetőbe temettük el, s azóta majdnem minden alkalommal az ezred katolikus lelkésze, Dunajszky lelkész főhadnagy¹⁵¹ vett részt, aki a század halottjait anyakönyvezte is.

A teljes mértékben fegyelmezett és kiváló századnál a jugyinoi nehezebb szolgálat hozta meg az első rendellenességeket. Először egy Kann Imre¹⁵² nevű munkaszolgálatos követett el fegyelmi vétséget azáltal, hogy a kivonuló századból a falu végén észrevétlenül kilépett, és a hajnalban visszatérő századhoz visszacsatlakozott. Tekintve, hogy a munkahelyen a kivonuló tiszttestől számba vették a munkaszolgálatosokat, egy ember hiányzása feltűnt, s a jelen névsor alapján a hiányzó személye is megállapítást nyert. Kann Imre ezért a cselekményéért, mert azt töredelmesen beismerte, mindössze dorgálást kapott. Azonban ez az eset nem egyedülálló maradt. Miután Kann Imre második, majd annak is komolyabb büntetés nélkül maradása után a harmadik súlyos függelemserést is elkövette azzal, hogy a kivonuló századot kivonulás előtt félóráig megvárakoztatta, mert a kivonulás elől elrejtőzködött, és miután a század kivonulásáig nem volt feltalálható, azért, hogy elkövetett cselekményéért Kann Imrét hadbírótság elé állítsam, letartóztattam. A század azonban dr. Auspitz élén közbenjárt Kann Imre érdekében, és elérte, hogy utolsó alkalmat adni akarván a cselekedetét megbánni mutatott munkaszolgálatosnak a megjavulásra, büntetését a század-napiparancsban hat napon át felváltva háromszor 10 percig tartó kikötésben és háromszor napi kenyér-víz bőjtben állapítottam meg. Kann Imrét eme büntetésére kitöltése után azzal a dr. Auspitz és előttem tett komoly ígéretére, hogy hasonló eset többé nem fog előfordulni, kivonulni engedtem. Ez november legutolsó napjaiban történt. Azon a napon, amelyen büntetése után Kann Imre először kivonult, az éjszaka folyamán két másik társával¹⁵³ együtt (akik közül az egyiket Kaufmann Imrének¹⁵⁴ hívták) a már befagyott Donon keresztül az orosz vonalakba átment. Az orosz rádió és hangszóró még aznap éjjel leadta Kann Imréék szerencsés érkezését, és azt még ugyanazon éjjel felfogta a hadosztály-parancsnokság. Másnap reggel a kivonulást vezető tisztess nem a megszökésüket, csak eltűnésüket jelentette, bár a Kann Imréékkel együtt munkába állított munkaszolgálatosok megejtett kihallgatása során megállapítható volt, hogy ők tudták milyen célzatú és irányú Kann Imre és két társa tőlük való távozása, bár azt megakadályozni nem tudták. Kann Imréék szökését követő nap esti eligazításánál az ezredparancsnok úr parancsot adott a három munkaszolgálatos szökéséről a szolgálati szabályzat szerinti szökési beadvány készítésére és annak a VII. hadtest hadbíróségához való felterjesztésére, valamint közölte, hogy Vargyassi vezérőrnagy¹⁵⁵ úr, a 23. könnyű hadosztály parancsnoka úgy őt, mint engem a Kann Imréék szökése miatt – engem a század meg nem felelő vezetése, a kellő gondosság hiánya és a munkaszolgálatosok megfelelő őrzésének elmulasztása, őt az arcvonal laza volta miatt, ott észrevétlenül ki-be lehetett járni – hadosztály-parancsnoki kihallgatásra rendelt. A kihallgatásra december második felében került sor, és ezen a kihallgatáson hadosztály-parancsnoki megrovásban részesültem. A szolgálati szabályzatnak hiánya miatt a három megszökött munkaszolgálatosról készített szökési beadvány 5 napot késett, és így azok postázására csak december 6-7. napján¹⁵⁶ került sor.

(megfagyott), Kertész Imre (Újvidék, 1898), Lichtner Izidor (Szabadka, 1919) (megfagyott), Rosenzweig Béla (Újvidék, 1903) (megfagyott), Stein József (Szarajvo, 1908) (megfagyott) és Szlovák Henrik (Bezdán, 1905).

¹⁵¹ Dunajszky Béla (Kassa, 1900. – Krenovoje, 1943. II.) tartalékos lelkész főhadnagy. Mint az 51. gyalogezred katolikus tábori lelkésze vett részt a 2. hadsereg oroszországi hadműveleteiben. 1943. I. 17-én szovjet fogságba esett. A krenovojei gyűjtőtábor borzalmas körülményei következtében éhen halt.

¹⁵² Kann Imre (Pétterréve, 1911.) A korabeli 8. számú Veszteségi lajstromban az alábbi bejegyzés található róla: „eltűnt 1942. XII. 10-én.”

¹⁵³ Krausz Arnold (Pincéd, 1921) és Pilischer László (Piski, 1914) szökött át 1942. XII. 10-én Kann Imrével együtt a szovjet csapatokhoz.

¹⁵⁴ A név feltehetően téves.

¹⁵⁵ Vargyassi Gyula (Temesvár, 1891. XII. 12. – Brisbane, 1958. XII. 11.) vezérőrnagy, 1944. I. 1-jétől altábornagy. A 2. hadsereg Don menti arcvonalán 1942. IX. 20-án vette át a 23. könnyű hadosztály parancsnokságát, majd 1943. I. 19-től II. 20-ig a IV., illetve VII. hadtestbeli csapatfőredékekől szervezett csoportjával igyekezett feltartóztatni az előrenyomuló kisebb-nagyobb szovjet egységeket, s biztosította az ellentámadásra rendelt német erők csoportosítását és támadását.

¹⁵⁶ Az időpont téves, hiszen a 105/11. tábori munkásszázad három munkaszolgálatosa 1942. XII. 10-én szökött át a szovjet csapatokhoz.

1942. december 11-én este 10 óraker távbeszélőn az ezred első segédtisztől¹⁵⁷ a következő parancsot vettem: A század másnap reggel nem vonul ki, azon részei pedig, amelyek már munkában állnak parancsot kaptak a bevonulásra. A század reggel 6 óraker együttáll. Kérdésemre, hogy miért, a válasz az volt: szemle lesz. Másnap reggel 5 óraker együttállt a század, mely alkalmat zsold, szappan, tábori levelező lap kiosztásra is felhasználtuk. Hat óra előtt pár perccel küldönc jött értem, hogy hivatnak a zászlóirodára. Ott tudtam csak meg az elkövetkezőket: A zászlóaljparancsnok¹⁵⁸ irodájában a zászlóaljsegédtiszt¹⁵⁹ a VII. hadtest külön futárja, a faluban elhelyezett zászlóalj tartalékszázad parancsnoka s a zászlóalj orvosa¹⁶⁰ várakozott már a parancsra, amikor odaérkeztem. A zászlóaljparancsnok létszámot kért először tőlem, majd parancsot adott az egész századomnak – beleértve az összes gyengélkedőt is – az elővezetésére, amit a jelen levő küldöncöm útján rendelttem el. A századot ekkor kivezették a falu egyik lerombolt és elhagyott részébe, három sorban felállították, előtte a zászlóalj parancsnoka személyesen felolvasta a VII. hadtest tábori bíróságának ítéletét,¹⁶¹ amely Weisz Adolf szökéséért elrendelte a 105/11. tábori munkásszázad megtizedelését. Végrehajtó parancsnokul a 31/III. zászlóalj parancsnokát, szervül pedig a 31/III. zászlóalj egyik szakaszát jelölte meg. A tizedelést kiszámolás útján rendelte el a hadbíróági ítélet, mégpedig az első sor jobb szélén álló munkaszolgálatos volt az első egyes számú. A zászlóaljparancsnok felszólította a kivégzések végrehajtására kirendelt századának parancsnokát a kiszámolásra és utána a kiléptetett 15 munkaszolgálatos¹⁶² egyenkénti agyonlövésére. Ezt a megrendítő aktust az egész századnak végig kellett nézni, majd a kivégzett munkaszolgálatosok után a zászlóalj orvosa adta meg az engedélyt a tetemek elföldelésére. A vesztőhely mellett a munkaszolgálatosok fele ásta ki a szükséges sírt, s miután én parancsot adtam a kivégzett munkaszolgálatosok cipő és ruhaneműinek levételére, ezek nélkül hantolták be őket. A kivégzés után minden kivégzetről külön-külön készíteni kellett egy-egy kivonatot az alsóztály névjegyzékből, amely melléklete volt annak a jegyzőkönyvnek, amit a zászlóaljparancsnok terjesztett fel a kivégzés végrehajtásáról a tábori bíróságnak és egy összesítő kimutatást az állománylajstromból, amely alapján anyakönyveztek azután őket.

Míndez pedig ezt a borzalmas lelkiállapotot hozta magával, hogy a század Kann Imréék miatt még egyszer a vesztőhelyre kell álljon. Azon a héten, amely a két kivégzést elválasztotta csak a legnehezebb erőfeszítések árán lehetett a században a lelket fenntartani.

1942. december 18-án este közölte az ezred első segédtisztje velem, hogy másnap újra megtizedelik a századomat. Ezt a híremet a században senkivel sem közöltem, s ezt a tiszteseim is csak reggel tudták meg, amikor kivonulásuk előtt közöltem velük, hogy a század bennmarad. 1942. december 19-én szombaton reggel fél 9 óraker pontosan ugyanolyan körülmények között, mint az első alkalommal, másodsor is végrehajtották ezt az igazságtalan tömegítéletet. Ezen alkalommal a hadbíróóság rendelkezése¹⁶³ a névsor legelső emberében jelölte meg az egyes számú munkaszol-

¹⁵⁷ Bodor János (Zólyom, 1904. IV. 14. – ?) tartalékos főhadnagy. 1942. VII. 7-től az 51. gyalogezred másod-, majd XII. 6-tól az első segédtisztjeként látott el frontszolgálatot a 2. hadsereg Don menti hadművelleti területén.

¹⁵⁸ Gyurka Zoltán (Brezsnobánya, 1910. IV. 26. – Zalaegerszeg, 1947. XII. 23.) százados. 1942. VII. 9. és 1943. III. 1. között látott el frontszolgálatot a 2. hadsereg hadművelleti területén. Kezdetben az 54/III. zászlóalj géppuskás századának, majd magának a zászlóaljnak volt a parancsnoka, végül a 31/III. zászlóalj parancsnoki teendőit látta el. 1944. IX. 9. és XI. 1. között az alföldi harcok során a 24/III. tábori pótzászlóaljat vezette.

¹⁵⁹ Személyére vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal.

¹⁶⁰ Személyére vonatkozólag nem rendelkezünk adatokkal.

¹⁶¹ 1942. XII. 12-én a 967/VII. hdt. I. b. 42. XII. 7. számú rendelet értelmében került sor a megtizedelés utáni kivégzésekre. Nem a VII. hadtest tábori bírósága hozta meg az ítéletet. A rendelkezés 1942. XII. 7-én a VII. hadtestparancsnokság I. b. (kémelhárító, hírszerző) osztályán született. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Központi Irattár. Jugyino kataszterlapok.

¹⁶² Az alábbi munkaszolgálatosokat végezték ki Jugyinóban 1942. XII. 12-én: Bach Károly (Szeged, 1908. III. 31.), Glauber Jenő (Békéscsaba, 1904. V. 22.), Kardos Károly Elek (Abaujszántó, 1918. IX. 12.), Kaufmann József (Hernécs, 1899. III. 5.), Pálfi Aladár (Torontáltorda, 1899. X. 25.), Reisz Miklós (Kunszentmiklós, 1901. IX. 18.), Schächter Wolf (Hukliwa, 1918. V. 5.), Schäffer Imre (Ópéterréc, 1904. III. 11.), dr. Stark István (Szeged, 1908. IV. 25.), Teltsch Ferenc (Zombor, 1907. VII. 16.), Varga Endre (Budapest, 1914. II. 14.), Weisz Ernő (Kumán, 1918. II. 28.), Weisz Imre (Szabadka, 1906. VI. 11.), Wallner Ernő (Zombor, 1902. VII. 22.), Zilzer János (Temerin, 1906. VIII. 5.). Agyonlövésük után Jugyinóban a tetthelyhez közel, egy lakatlan romház mellett tömegsírban hantolták el őket. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Központi Irattár. Jugyino kataszterlapok.

¹⁶³ 1942. XII. 19-én az 1035/VII. hdt. I. b. 42. XII. 16. számú rendelet értelmében került sor a megtizedelés utáni kivégzésekre. Nem a VII. hadtest tábori bírósága hozta meg az ítéletet. A rendelkezés 1942. XII. 16-én a

gálatost, s a számolást tőle jobbra kellett folytatni. A végrehajtást pedig a zászlóalj parancsnoka ez esetben Vándor hadnagyra,¹⁶⁴ a zászlóalj vonatparancsnokára bízta, de végrehajtó szerve ugyanaz a tartalékszázad parancsnoka és szakasza volt, mint az első alkalomnál. Ez 14 munkaszolgálatos¹⁶⁵ életébe került. Az Isten különös végzése szerint ez alkalommal a Kann Imrével szökése időpontjában munkába állított és visszatért munkaszolgálatosok közül 6 munkaszolgálatos esett a 14 között az áldozatok közé.

Ez alkalommal közbenjárásomra az ítélet végrehajtásával megbízott zászlóalj parancsnoka Lusztig Ferenc¹⁶⁶ munkaszolgálatosnak, a már birtokomban levő V. hadtest leszerelési parancsa alapján, valamint Fuchs Viktor¹⁶⁷ munkaszolgálatos kocsisnak, aki a téli szálláskörletből a század Osztrie Mogiliben tartózkodó részlegéből éppen a kivégzés napjának előestéjén érkezett meg élelemszállítmánnyal, a kivételes véletlen alapján a második tizedelésből való kiemelését megengedte. Egyéb esetben megkísérelt minden közbenjárás azonban kudarcba fulladt.

E két tragikus esemény mindössze azt az egyetlen eredményezte, hogy a szerencsétlen 29 áldozat holmijaiból az akkor már teljesen lerongyolódott századot valahogy felöltöztetve a tömeges további pusztulástól meg tudtuk menteni. Erre a rendelkezésre az a szükség kényszerített, hogy minden segítségkérésünk, mint ahogy az arcvonalszolgálatot teljesítő munkásszázadok minden kérése, a magasabb parancsnokságok előtt kielégítetlen maradt.

*A VII. hadtest műszaki parancsnokának szemléje
és a század arcvonalszolgálatból való felmentése*

A második kivégzés időpontjában már harmadik jelentésem feküdt a felettes parancsnokságaim előtt azokról a tarthatatlan állapotokról, melyek mellett a század azt a felelősségteljes, súlyos és állandóan sürgetett munkát végezni alig tudta. Mint VII. hadtestközvetlen munkásszázad azonban a 23. könnyű hadosztálytól semmi komoly segítséget nem várhatott és nem kaphatott. Ennek a körülménynek a kidomborítása azonban papíron semmi segítséget nem hozott, s mivel többszöri próbálkozásom a VII. hadtest parancsnokságára eljutni is eredménytelen maradt – mert ahhoz, hogy a századot elhagyjam a hadosztálytól én engedélyt nem kaptam –, Hughes-on¹⁶⁸ jelentést tettem a helyzetről műszaki vonatkozásban legmagasabb parancsnokságomnak: a 201. műszaki törzsnek.

E jelentésem után december 21-én délelőtt fél 10 óra tájban a hadtest egyik autója állt meg szállásom előtt, s abból vitéz Hibbey Gusztáv ezredes úr, a VII. hadtest műszaki parancsnoka szállt ki. Az ezredes úr azután ötnegyed órát töltött irodámban, a legrészletesebben referáltatott magának a század minden néven nevezendő ügyéről és helyzetéről, minden vonatkozásban jegyzeteket ké-

---

VII. hadtestparancsnokság I. b. (kémelhárító, hírszerző) osztályán született. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Központi Irattár. Jugyino kataszterlapok.

¹⁶⁴ Vándor Lajos (Dombegyház, 1911. X. 5. – ?) tartalékos hadnagy, 1943. IV.-től tartalékos főhadnagy. 1942. V. 28-tól több mint egy hónapig a háterszágban, majd a keleti hadművelleti területen teljesített szolgálatot. Kezdetben a 31/III. zászlóalj 7. puskásszázadának szakaszparancsnoki, majd a zászlóalj vonatparancsnoki, végül a zászlóalj segédtisztii teendőit látta el. 1943. I. 30-án szovjet fogságba esett, ahonnan 1947. IX. 30-án tért vissza.

¹⁶⁵ Az alábbi munkaszolgálatosokat végezték ki Jugyinóban 1942. XII. 19-én: Braun Andor (Budapest, 1914. II. 8.), Elbőgen Mór (Mezőkeresztes, 1904. XII. 4.), Fischer Imre (Csantavér, 1909. VIII. 28.), Goldstein Ottó (Budapest, 1904. V. 20.), Grünwald Márton (Kiskunhalas, 1916. IV. 10.), Lebovics Pál (Apatin, 1903. VIII. 3.), dr. Mező Miklós (Zombor, 1916. II. 1.), Pollák Ervin (Temesvár, 1900. VIII. 14.), Salamon Hugó (Titel, 1902. VI. 22.), Snitzer Zsácl (Tiszafüredgyháza, 1904. VIII. 26.), Stern József (Szabadka, 1912. VIII. 21.), Vig Andor (Versece, 1918. II. 25.), Weisz Miklós (Kassa, 1918. IX. 14.), Wicgenfeld Emil (Újvidék, 1910. I. 22.) Agyonlövésük után Jugyinóban egy lakatlan romház közelében tömegsírban temették el őket. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Központi Irattár. Jugyino kataszterlapok.

¹⁶⁶ A kevés hazatért munkaszolgálatosok egyike volt. Személyére vonatkozólag egyéb adatokkal nem rendelkezünk.

¹⁶⁷ A keretlegénységgel együtt hazatért munkaszolgálatosok egyike volt. A háború után Jugoszláviában élt. Személyére vonatkozólag egyéb adatokkal nem rendelkezünk.

¹⁶⁸ A Hughes géptávirót jelentett, melyet a közlemény írásban történő kézbesítésére korrólán távolságra a hadosztálytól (dandártól) az egyes csapatostek felé használták.

szített, majd átnézte az irodánkat, átolvasta ügyirataimat, számon vette a század összes gyengélkedőit, betegségük okait, gyógyulásuk körülményeit és mérveit, utána pedig végigjárta a század egész szálláskörletét, hosszabb időt töltve ezalatt a század gyengélkedő házában, ahol a betegekkel bajukra és gyógyulásukra vonatkozóan hosszasan elbeszélgetett. S mivel előtte a század munkáját a helyszínen is szemrevételezte, és a század munkaképességéről így meggyőződhetett, és hogy mindent talán várakozáson felül rendben talált, amit távozása előtt a századparancsnokkal, az orvossal és egyéb századbeosztottakkal közölt is, eredményezte azt, hogy visszatérése után azonnal intézkedett századunknak az első vonalból való kivonása és téli szálláskörletbe való utalása iránt.

1942. december 25-én kelt az a parancs, és azt december 27-én külön futár kézbesítette, amely szerint a 471. különleges – frissen hazulról érkező – munkásszázadnak december 31-én bekövetkezni rendelt beérkezése után a század a 31/III. zászlóalj, valamint a 23. könnyű hadosztály alárendeltségéből kivonul és elfoglalja már a korábbi parancsban kijelölt téli szálláskörletét. December 28-án a hadosztály szállásmestere a 23. önálló huszárszázadot rendelte ki az akkor már ló nélkül maradt század átköltöztetésére, és december 31-én 9 órakor a beérkezett különleges munkásszázad megérkezése után a század Jugyinóból elvonult. A kb. 65-70 kilométeres utat három napi menetben, Szaguny és Kondenzovo éjjeli szállások érintésével tette meg és 1943. január 2-án beérkezett új, már korábbról elkészített szállásába. A század a később bekövetkezett események ismeretében vitéz Hibbey ezredes úr szemléje által a biztos pusztulástól való megmenekülést kapta Istentől ajándékba, mivel az elvonulásunkat követő két hétre rá bekövetkezett arcvonal-katasztrófa a 471. különleges munkásszázadnak teljes egészében való fogságba esését eredményezte.

A század kerek három hónapon keresztül a legnehezebb körülmények között teljesített arcvonalszolgálatot. Működése alatt a tragikus események által súlyos és érzékeny veszteségeket szenvedett. Mégis, ha szélesebb körű összehasonlítást lehetett volna végezni hasonló körülmények között szolgált századokkal, hatalmas eredménynek könyvelhető lett volna el, hogy egyharmad veszteséggel úszta meg másfél hónap veszélyes és másfél hónap szenvedésekkel, kemény hideggel nehezített munkáját. A század szomszédságában dolgozó minden munkásszázad arcvonalszolgálatának 6-8. hetében már 60 százalékos veszteségeket szenvedett, és már arcvonalszolgálat idejében kiegészítésre és feltöltésre szorult. A 105/11. tábori munkásszázad vesztesége a 29 kivégzett munkaszolgálatos kivételével halottakban, eltűntekben és kórházban elhelyezett súlyos betegekben 1943. január elején 35-40 fő volt.

A téli szálláskörleten töltött idő és 1943. január 17.

Osztrie Mogili a 2. hadsereg védőkörletében legdélibb faluja volt, közvetlen szomszédságában már az olaszok védelmi sávja kezdődött. Az osztrogozsszk–rosszosi műút mellett feküdt 18 kilométerre a VII. hadtest székhelyétől, Karpenkovótól. A falu bejáratától húzódott egy másodrangú öszszekötő út, amely Olhov Logon át (ahol a VII. hadtest anyagi parancsnokságai székeltek) kapcsolódott be a Karpenkovóból Alekszejevkába, a hadsereg-parancsnokság székhelyéhez vezető műútba.

Osztrie Mogiliban a századon kívül egy hadtápszázad egy szakasza állomásozott még, amely a faluban elhelyezett három löszerraktár őrzésére volt rendelve. Ennek a szakasznak a parancsnoka egy őrmester volt. A legközelebbi szomszédos faluban, Grigorjevkan a VII/2. ellátó oszlop parancsnoksága és gazdasági hivatala, a Don irányába pedig 7 kilométerre, Goncsarovkan a VII. hadtest legnagyobb tábori kórháza rendezkedett be. A további legközelebb fekvő hadtestcsoportok már 12-14 kilométer távolságban feküdtek.

A század első napjai új szálláskörletén berendezkedéssel és pihenővel teltek el. Január 6-án a hadtestparancsnokság székhelyén, eligazításon vitéz Hibbey ezredes úrtól azt a feladatot kaptam, hogy a század pihenő ideje alatt a falu mellett húzódó osztrogozsszk–rosszosi műutat a hótól takarítani tartozik a falutól kezdve kb. 5 kilométer távolságig. Ha kezdetben az erős havazások napi 5-6 órai munkát adtak is, a téli szálláskörletbe utalás mégis az egész század regenerálódását volt hivatva szolgálni. A hadtest szállásmestere, Nádasdy vezérkari százados¹⁶⁹ pedig – amikor január 9. körül kihallgatáson fogadott – a ruha- és bakancsfelszerelés ügyében a legkomolyabb ígéreteket

¹⁶⁹ A név téves. A VII. hadtestparancsnokság anyagi vezérkari tisztje (szállásmestere) 1942. VI. 20. és 1943. V. 15. között Nyitray Károly (Hernádnémeti, 1910. IX. 8. – ?) vezérkari százados volt.

tette, valamint a szállítóeszközök nélküli század élelemellátása ügyében konkrétan intézkedett és a kondenzovoi VII/2. ellátó oszloptól másnap a század egy hónapi komplett ételmet kapott. Hűsbiztosításunkra pedig hetente egy darab élő marhát utalt ki.

Január 15-én érkezett az első híre annak, hogy a magyar arcvonalszakaszon erősebb csatározások folynak, amelyet a távolból hallható állandó harci zaj is megerősített. A szomszédos faluban állomásozó ellátó oszlop parancsnoksága, amely hozzánk legközelebb fekvő híradóeszközzel is rendelkezett, január 15-én déltájban kapta a parancsot a menetkészültség-állapotba való helyezésre és további parancs várására. Én nyomban érintkezésbe léptem a 201. műszaki törzs parancsnokságával, ahol Kroó hadnagy¹⁷⁰ segédtsízt közölte velem, hogy nincs semmi baj, maradjak nyugodtan a helyemen, végezzem a munkámat, bármi történik a továbbiakra parancsot kapok. Tekintve, hogy Kroó hadnagyhoz a hivatalos értesítésen kívül is a legjobb barátság fűzött, szavai megnyugtattak bennünket, s mivel még a riadókészültség állapotát is feleslegesnek mondták, esetleges elvonulásunk érdekében semmit sem tettünk. Felkészülésre ugyan a századnak máskülönben sem lett volna igen módja és alkalma, mert mindössze három lova volt kilenc rendszeresített országos járműve mellé, s azok akkori állapotukban alkalmatlanok voltak akár egy jármű elvontatására is. (A század téli szálláskörletén az orosz tében sokkal könnyebben mozgó és használható 2 darab szánnal is rendelkezett.) Január 16-án német alakulatok érkeztek a faluba és a szomszédos falvakba, de ezeket még az alkonyat beállta előtt Roszszos irányába elirányították. A szomszédos ellátó oszlop parancsnoksága, melynek a parancsnoka egy gazdasági százados volt, január 16-án semmi érdemleges parancsot nem kapott, a helyzetről pedig engem nem tájékoztatott.

1943. január 17-én reggel a század a falu közelében dolgozott, a napokban lechullott hó utolsó maradványait takarítván el az egyik legforgalmasabb útról. Én a század munkán lévő csoportjánál tartózkodtam, amikor küldönc közölte velem, hogy a hadtápszakasz őrmestere parancsot kapott a lőszerraktárak felrobantására. Azonnal intézkedtem a század bevonultatására és hogy visszaérkezésemig várjanak parancsomra. Én az ellátó oszlop parancsnokságára siettem, de itt a falubeli lakók közölték, hogy a katonák hajnalban elhurcolkodtak a faluból. Természetes a távbeszélő vezetékét is lebontották. Ez az értesülés meglepve ért, mert megállapodásunk volt, hogyha ők bármilyen parancsot fognak kapni, arról engem nyomban értesítenek. Visszasietvén századomhoz, utasítást adtam a csomagolásra. Közben a lőszerraktár őrzésére rendelt szakasz őrmestere jelentette, hogy a századtól ímént kapott parancsot helyesbítették, és csupán a robbantásra való előkészületeket rendelték el, azzal az utasítással, ha annak végrehajtására szükség lesz, akkor arra külön parancs fog jönni.

A század ezalatt összezsomagolt, és úgy döntöttünk, hogy a rendelkezésünkre álló három lóval – amihez még egy panje lovat¹⁷¹ szerzetünk – mindössze a két szánunk lesz elvontatható és azok közül az egyiket élelmet, a másikon a század legértékesebb holmijait (pénztárládáját, legfontosabb iratait, világító eszközei egy részét, őrbundáit, egy darab 100 literes üstjét stb.) fogjuk magunkkal vinni. Az egyik szán mellé kocsisként Fuchs Viktor, a másik mellé Löwy Sándor¹⁷² munkaszolgálatos kocsis került. Ez alatt az idő alatt Mucsi honvéd lóháton a hadtápszázad parancsnokságára ment, hogy a 201. műszaki törzstől vagy a VII. hadtest műszaki parancsnokságától további parancsot kérjen. Fél óra múlva azzal tért vissza, hogy a hadtest már 16-án szombat dél óta nem felel.

A szállítóeszközök hiánya tehát a század egész anyagának hátrahagyását és ezzel veszendőbe menését jelentette elvonulás esetén. Egy hónapi teljes élelemkészlet, 210 főre méretezett teljes műszaki anyag, vonatanyag és a század teljes irodája és gazdasági hivatala – mindezek elhagyása parancs és az általános helyzet minden ismerete nélkül egy felelős parancsnoknak a helyzetét rendkívül nehézé tette. Mégis egy órai lelki tusakodás után, s az egész század egyöntetű kíván-

¹⁷⁰ Kroó Róbert (Budapest, 1898. I. 31. – ?) tartalékos hadnagy, 1943. V. 1-jétől tartalékos főhadnagy. 1942. VI. 26. és 1943. VII. 1. között a 2. hadsereg keleti hadművelési területén mint a 219. műszaki vezetési törzs segédtsíztje, majd mint a VII. hadtest műszaki parancsnokához beosztott tiszt látott el frontszolgálatot.

¹⁷¹ A magyar katonák a helyi orosz kistermetű, tömzsi, igénytelen, szívós lovakat neveztek panjének vagy konyinak, melyek – belőlük fogatokat képezve – nagy segítséget jelentettek a szállításhoz.

¹⁷² Löwy Sándor (Budapest, 1914. X. 12. – ?) A 105/11. tábori munkásszázadhoz Topolyára 1942. VII. 10-én kellett bevonulnia. „Én magam a századtól lemaradtam, a visszavonulásnál beosztottak egy másik századhoz, s azokkal kerültem haza” – olvasható a szegedi 5. honvédkerület-parancsnokság katonapolitikai osztályán felvett 1945. IX. 5.-i tanúvallomásában. Csongrád Megyei Levéltár. Sz. M. B. IV. 5808./1950.

ságára parancsot adtam az indulásra, és 1943. január 17-én déli fél kettő órakor a századdal Olhov Log irányába elindultunk.

Elindulás előtt a század az eljövendőkre vonatkozóan a legszigorúbb parancsot kapta. Eközben eléggé ki nem hangsúlyozható utasítást adtam a teljes összetartásra, szigorú menetfegyelemre, az elszakadás minden körülmények között való kerülésére. Tartózkodási helyemet a századnak kettő szánra csökkent vonatonál jelöltem meg. A falu szélén elindulásunk idejében már megkezdődött a felbomlott olasz seregtesteknek – minden mozgást gátló felszerelésüknek és holmijuknak eldobálása mellett – ugyancsak az Olhov Log felé vezető úton a pánikszerű menekülése. Hajszolt járműveik tömege az amúgy is szűk és két oldalán magas hótörleszokkal szegélyezett úton rövid időn belül elakadtak, és már kezdetben rendkívül nehezítették a mozgást. Ebben az időben ezen az útszakaszon az olaszokon és a századunkon kívül csak a goncsarovkai VII/1. tábori kórház betegei (800-900 fő) – hátukon kórházi takarójukkal betakarva, némelyik meztláb, meg hiányos öltözetben – meneteltek, akiket ugyancsak e nap délelőttjén már az oroszok közeli előnyomulása ugrasztott ki ágyukból és indított el a 35 fokos hidegben az ismeretlen cél felé. A század előrejutását a megrekedt olasz járművek tömegei nagyban akadályozták és állandóan feltartóztatták. Így a szűk út hosszú libasoros oszloppá nyújtotta szét a lassan előrejutó századot. Osztrie Mogili és Olhov Log távolsága 9-10 kilométer volt, s a század ezt az utat élével kb. négy óra alatt tette meg. Már egészen bealkonyodott, amikor beérkezett Olhov Logba.

Itt ekkor már csapatainkat teljesen felbomlott és szétzúllott állapotban találtuk. Az utolsó helyig megtelt faluban már az előző napok kemény harcaiban megvert és szétugrasztott alakulatoknak maradványai voltak minden irányítás és vezetés nélkül.

A század az alekszejevkai út torkolatánál élével megállt, egyrészt, hogy lemaradt részei felzárkózhassanak, másrészt, hogy a helyzetről én mint parancsnok tájékozódhassam. Kb. egy órai bolyongás után találkoztam az első tiszttel, egy munkásszázad parancsnokával, aki a következő felvilágosítást adta a helyzetről: Úgy a 19., mint a 23. könnyű hadosztály csapatait szinte órák alatt verte szét az előrenyomuló hatalmas erejű orosz támadás, az arcvonal felbomlóban van, veszteségeink óriásiak, és hogy az oroszok Karpenkovo és Kondenzovo előtt állnak. Ő már 48 órája menetel szétzúllott századának megmaradt csonkjával, s mivel a fáradtságtól és kimerültségtől tovább menni nem tud, beszállsolt, történjen, aminek történni kell.

Teljesen sötét volt, amikor visszatértem századomhoz és közöltem velük a hallottakat, s mivel beszállásról szó sem lehetett, s hogy valami lassú mozgást tapasztaltunk az alekszejevkai úton, elhatároztuk a továbbindulást. A század zömében ekkor már az élhez felzárkózott, de voltak még részei, amelyek lemaradoztak. Ezek továbbirányítására egy eligazító maradt az útkereszteződésnél.

Még egy rövid ideig tartó várakozás után a század továbbindult Tatarino irányába. Ezen az úton már kocsis- és autóoszlopok tömegei voltak összezsúfolva, s a nagy hó és az erős fagy már a gyalogos közlekedést is erősen akadályozta. A sötétség és az úton tapasztalt összevisszaság a Tatarino felé vezető úton már eléggé szétszórták a századot, úgyhogy amikor a század 9 óra tájban Tatarinoba beérkezett 35 munkaszolgálatos volt csak együtt. Tatarino még Olhov Lognál is zsúfoltabb volt, de hogy lovaink a végkimerülés határán voltak, s a hideg is lassan elviselhetlenné fokozódott, elhatároztuk a beszállásolást. Egy órai bolyongás után egy német alakulat körletében egy német főhadnagy engedélye alapján beszállsoltunk oly módon, hogy ő két házat kiüresített számunkra. Egyikbe a munkaszolgálatosok, másikba a keretlegénység költözött.

A század itt jóformán meg sem tudott melegedni, mert egy félóra múltán a német főhadnagy közölte velem, hogy alakulatát riadóztatták, az oroszok Tatarino felé tartanak, s ők azonnal indulnak a falu előtt bevetésre. Erre a híre a század is összezsúfolta, de induláskor a munkaszolgálatosok szállásán mindössze 8 munkaszolgálatost találtunk, a többiek elhagyták körletüket és eltűntek az éjszakában. A 8 munkaszolgálatos a századdal együtt továbbindult. Az alekszejevkai úton hatalmas tömegben mindenfajta jármű ekkorra már úgy össze volt zsúfolva, hogy az úton mindenfajta közlekedés lehetlenné vált. A század letérve az útról próbált előrejutni, és kb. éjfélre Tatarinótól 5 kilométerre állt Alekszejevka irányában, amikor azzal a hírrel, hogy az oroszok a hadtestet körülfogták, az egyetlen kivezető utat megszállták és Alekszejevkát elfoglalták, valami hatalmas arányú visszaözlés kezdődött, amely ezután mindenféle előrejutást lehetlenné tett. Az ekkorra 40 fok felé erősödött hideg miatt mi is kénytelenek voltunk visszafordulni. A visszafordulás során éllemünk hozó szánunknak egy teherautó a sötétben nekiment, rúdját kettétörte, úgyhogy az egész

élelemkészletünket kénytelenek voltunk az úton elhagyni. A visszatérés a faluba azonban mégsem sikerült, mert a járművek tömkelegéből kijutni lehetetlen volt. A falu legszélső házát hajnali 4 órakor értük el, de oda bejutni lehetetlen volt. Így egy szabadban töltött éjszaka után, amikor reggel 8 óra tájban újra megkíséreltük egy előrerendelt oszlop után becsatlakozva Alekszejevka felé az előrejutást az egész századból a keretlegénység felén, s a két munkaszolgálatos kocsison kívül senki sem volt feltalálható.¹⁷³ Ekkor a század keretlegénységének a fele is hiányzott.

Tatarinóból január 18-án reggeli fél 9 órakor elindulva, azután majdnem 24 órát meneteltünk Alekszejevka felé, délután egy faluban rövid pihenőt tartottunk, amelyre a lovainknak volt feltétlen szüksége, hogy megmaradt egyetlen szánunkat is el ne kelljen hagyni. Az éjjel már közvetlen Alekszejevka előtt ért, és hogy általánosan valami előremozgás volt tapasztalható, mi az úttól 200-300 méter távolságban oldalt, minden más szállítóeszközt jobbra vagy balra kikerülve s mindannyian a vak sötét éjszakában egyetlen szánunk köré csoportosulva sikerült előrejutnunk. A század ezen az éjszaka legalább pár ezer járművet előzött meg, úgyhogy mire megvirradt az alekszejevkai vasúti átjáró előtt álltunk. Alekszejevka előtt már fél éjszakánkat a hatalmas lángtengerrel égő város világította meg. A vasúti átjáró előtt az előrehaladásunk megtorpant, mert a csak egy jármű szélességű átjáróhely előtt hatalmas autóoszlopok várakoztak az átjutásra. Január 19-én hajnali fél 6 órától 9 óráig tartó küzdelem után végre sikerült egy szánunknak és magunknak átvergődni, de ekkorra már a városban teljes erejével fellángoltak a harcok. A németek a hajnali órákban néhány órára szabadabbá tették a városban keresztül Bugyennij felé vezető utat, és mi is egy ilyen oszlop után besorolva jutottunk át a vasúti átjárón. A vasútállomás után a Potudany folyó kb. 150 méter hosszú hídján kellett keresztüljutni, amit akkorra már orosz fegyverek tüze tartott lezárva. De a folyón minden körülmények között át kellett jutni, ha az újra bezárással fenyegető gyűrűből ki akartunk jutni. Szánunknak és a velünk együtt tartó embereinknek még utolsónak sikerült a hídon keresztül való átjutás. Kötőszáron vezetett egyik lovunkat először, majd a miatta fennakadt és minket követő szán kocsisát és mindkét lovát másodsor, végül az így megtorpant oszlopot teljes egészében utánunk az orosz fegyverek tüze pusztította el a hídon. Ekkor még hátra volt a harcban és lángban álló városban való keresztüljutás. Az egyik tér sarkán az egyik utcából kiforduló és a szomszédos utcában támadásra induló német harcokocsi egyetlen megmaradt szánunkat telibe találva agyongázolta, amelyen azután az eddig megmentett minden értéke a századnak elpusztult. Itt semmisült meg pénztárládája, összes iratai. A főutcán ekkor 10-15 sorban megrekedt kocsi- és autóoszlopok álltak teljesen mozgásképtelen összezúfolttságban. Egy nagy kb. 20-25 sebesültszállító gépkocsiból álló oszlop sebesültekkel megrakodva volt ekkor beékelve ebbe a kocsitengerbe, de mivel a hajtók és sofőrök, s egyáltalában minden ép lábú ember akkorra már elhagyta az utcát, minden a biztos pusztulásnak volt kitéve.

Az orosz tüzéség, aknavetők akkor már teljes erővel lötték a néptelenné vált, halottakkal és agyonlőtt lovak tetemeivel zsúfolt utcát, amelyben ekkor már csak a mi kb. 12 főt számláló csoportunk tartózkodott. Az utcából egy szűk átjárón át egy dombra kellett jutni, amely szintén elhagyott kocsik és szánok tömkelegével volt megrakva. Ezen átjárón keresztülhaladva egymásután háromszor érte telitalálat azt a helyet – s ezzel végérvényesen bezárva az utat – amelyen át szabadulás vezetett az ostromlott városból. A dombon túl senki földje kezdődött, ezen át kb. 8 kilométeren keresztül a dombon összeszedett járműveken egyedül haladtunk, amikor 1943. január 19-én délután 3 órakor elértük Bugyennijt. A mi kis csoportunk volt tehát az utolsó, amely a VII. hadtest zömét bezárt gyűrűből Isten kegyelmével kijuthatott.

Bugyennijben azután maradék csoportunkat felosztották. Két munkaszolgálatos kocsisunkat – akik végig mellettünk kitarva és parancsainknak engedelmeskedve jutottak át velünk együtt – más munkaszolgálatos csoporthoz, keretlegénységünket honvédelakulatokhoz és személyemet egy tiszt karhatalmi századhoz osztották be.

¹⁷³ A szemtanúi elmondások alapján a visszavonulást kb. 160 munkaszolgálatossal megkezdő 105/11. tábori munkásszázadból 1943. január 17-én az esti órákban, Olhov Log nevű helységről kb. 100-110-en eshettek egyszerre fogságba. „Ebből 50 már halálra ítélt állapotban volt, járni nem tudtak és erősen leromlott állapotban voltak” – olvasható Iritz Imrénck, az alakulat egykori munkaszolgálatosának az 1948. február 18-i főtárgyaláson elhangzott tanúvallomásaiban. A századból a többiek a két kocsi kivételével a további visszavonulás során maradtak le. Az 1948. február 18. és 21. közötti főtárgyalás idején a szemtanúk csupán Fekete Adolf, Iritz Imre, Löwy Sándor, Lusztig Ferenc, illetve a Jugoszláviában letelepedett Friedlender Jenő és Fuchs Viktor hazatéréséről, létezéséről tudtak. Csongrád Megyei Levéltár. Sz. M. B. IV. 5808./1950.

Ezzel véglegesen feloszlott és megszűnt a 105/11. tábori munkásszázad, és befejeződött ennek a sokat szenvedett és sok megpróbáltatáson átment századnak a története.

Veszprémy Dezső
tartalékos főhadnagy
a 105/11. tábori munkásszázad volt parancsnoka

Gergő Barnabás Kis – Péter Szabó

FORCED LABOUR SERVICE AT THE DON RIVER

„The True and Real Story of the 105/11 Field Labour Company
from October 1942 to January 1943”

A Source Publication

Summary

It was the 1939 Home Defence Act that first regulated the obligation of labour service. Although this institution had been established in some form or other in the axis countries and all their allies, only in Hungary was it organised within a military scope. The final structure of state labour service had been formed by 1942, as a result of its rearrangement considering the war circumstances. In compliance with the reasoning of the Hungarian supreme command, the labour service companies' field employment was necessitated by all the significant engineering work that had to be done behind the frontline. This present study introduces the activity, fate and tragedy of the labour service units that were sent to the Eastern Front in the days of the culmination of the labour service institution. In the spring and summer, and subsequently in the autumn of 1942, 156 labour service companies went to the front with the 2nd Hungarian Army. During the one-year field service of the army, approximately 25 000 Jews, Christians and members of the national minorities died, were taken prisoner or were wounded owing to the exerting physical work, the lack of supply, the unfamiliar field and weather conditions, illnesses, epidemics, the brutality of the commanders and the guards, and the enemy attacks. In the second half of the study, the authors publish a testimony from 1945, in which the commander of the 105/11 Field Labour Company among other things renders account of the unprecedented and repeated decimation of his unit, discussing the preliminaries and the causes.

Gergő Barnabás Kis – Péter Szabó

REQUIS DU TRAVAIL AU DON

„La vraie histoire de la compagnie de requis de campagne 105/11
d'octobre 1942 au janvier 1943”

Publication de source

Résumé

La première réglementation concernant l'obligation du service du travail figure dans la loi 2-1939 connue sous le nom de la loi sur la défense nationale. Bien que cette institution ait existé dans tous les États alliés aux puissances de l'Axe, c'est uniquement en Hongrie qu'elle ait été organisée dans un cadre militaire. Le développement de la structure du service du travail d'intérêt général ainsi que son adaptation aux conditions de guerre furent finalisés pour 1942. Le commandement hongrois justifia l'emploi de compagnies de requis de campagne par la nécessité d'effectuer des travaux techniques importants derrière la ligne de front. La présente étude examine l'activité, le sort et la tragédie des unités de requis envoyées au front de l'Est au moment de l'accomplissement de l'institution du service du travail. Au printemps, en été et puis aussi en automne 1942, 156 compagnies de requis de campagne spéciales ou composées de minorités nationales accompagnèrent la deuxième armée. Dans l'année, plus de 25 mille requis du travail de l'armée – Juifs, chrétiens ou personnes appartenant à des minorités nationales – périrent, tombèrent en captivité où furent blessés à cause du travail physique épuisant, du manque d'approvisionnement, des dures conditions de campagne et météorologiques, des maladies, des épidémies, de la brutalité des commandants et de l'encadrement et des actions ennemies. Dans la deuxième partie de l'étude, les auteurs présentent un témoignage de 1945 dans lequel le commandant de la compagnie de requis de campagne 105/11 raconte comment son unité a été décimée à deux reprises et traite aussi les antécédents et les causes de ces événements sans précédent.

Gergő Barnabás Kis – Péter Szabó

ARBEITSDIENSTLER AM DON

„Die wahre und wirkliche Geschichte der Feld-Arbeitskompanie 105/11
vom Oktober 1942 bis zum Januar 1943.”

Quellenpublikation

Resümee

Die Verpflichtung, Arbeitsdienst zu leisten, wurde das erste Mal durch den Gesetzesartikel 1939/II. – besser bekannt unter dem Namen Gesetz über die Landesverteidigung – geregelt. Zwar existierte diese Institution in bestimmter Form in allen verbündeten Staaten der Achsenmächte, doch wurde sie lediglich in Ungarn im militärischen Rahmen organisiert. Die endgültige Organisation des gemeinnützigen Arbeitsdienstes, bzw. die Umstellung dieses den Kriegsverhältnissen entsprechend, erfolgte bis 1942. Die ungarische Kriegsführung begründete den Einsatz der Arbeitsdienstkompanien hinter der Front mit der Notwendigkeit der bedeutenden technischen Arbeiten. Die vorliegende Studie verfolgt die Tätigkeit, das Schicksal und die Tragödie der Arbeitsdienstverbände, die im

Laufe der Vervollständigung der Institution des Arbeitsdienstes an die Ostfront geschickt wurden. Mit der 2. Armee marschierten im Frühjahr-Sommer, bzw. ergänzend im Herbst 1942 insgesamt 156 Feld-, Spezial- und nationale Minderheiten-Arbeitsdienstkompanien ab. Im Laufe des einjährigen Frontdienstes der Armee wurden viele jüdische, christliche, bzw. zu den nationalen Minderheiten gehörende Arbeitsdienstler Opfer der anstrengenden physischen Arbeit, der Nicht-Versorgung, der ungewohnten Umstände auf dem Felde, des schlechten Wetters, der Krankheiten, Epidemien, der Grausamkeit der Kommandanten und des Bewachungspersonals und der Feindestätigkeit: etwa 25 000 Menschen starben, wurden verwundet oder gerieten in Gefangenschaft. Im zweiten Teil der Studie veröffentlichen die Verfasser eine redigierte Zeugenaussage aus dem Jahre 1945. Darin berichtet der Kommandant der Feld-Arbeitsdienstkompanie 105/11. unter anderem über die beispiellose Dezimierung seines Truppenkontingentes, bzw. beschäftigt sich mit den Umständen und Gründen, die dazu geführt haben.

Гергё Барнабаш Киш – Петер Сабо

ОТБЫВАЮЩИЕ ТРУДОВУЮ ПОВИННОСТЬ НА ТВД У ДОНА

„Правдивая и подлинная история с октября 1942 по январь 1943 года”

Публикация источника

Резюме

Обязательная трудовая повинность была впервые регламентирована статьей закона II от 1939 года – общеизвестным под названием закона об обороне отечества. Хотя институт трудовой повинности в определенной форме существовал во всех союзных государствах-державах оси, лишь в Венгрии было организовано его проведение в жизнь в военных рамках. Окончательная организация трудовой повинности, имеющая общественный интерес, и перевод ее на военные рельсы сложились в 1942 году. Венгерское военное руководство мотивировало применение на театре военных действий рот трудовой повинности необходимостью проведения значительного объема инженерно-технических работ в тылу фронта.

Настоящая исследовательская работа прослеживает деятельность, судьбу и трагедию людей, отбывавших трудовую повинность на восточном фронте. Весной-летом, а также дополнительно и осенью 1942 года со 2-ой армией на восточный фронт было отправлено 145 полевых, специальных рот и рот национальных меньшинств. В течение одного года службы на фронте в армии 25 тысяч евреев, христиан и солдат национальных меньшинств, отбывавших трудовую повинность, погибло, или попало в плен, получило ранения, было покалечено в результате непосильной физической работы, отсутствия снабжения, необычайно суровых полевых и погодных условий, болезней, эпидемий, зверского обращения командирского и кадрового состава, а также налетов противника.

Во второй части статьи ее авторы публикуют высказывания участников этих событий, прозвучавшие в 1945 году, в которых командир полевой роты трудовой повинности № 105/11 говорит о беспримерном двукратном рстреле каждого десятого в этой воинской части, ссылаясь на ее предпосылки и причины.